

PRILOG POVIJESTI FRANJEVACA U SREDNJOVJEKOVNOM DUBROVNIKU

Zrinka PEŠORDA, Zagreb

Uz početke franjevačkog redovništva u Dubrovniku vežu se različite legende o boravku samog sv. Franje u gradu 1212. g., 1219. ili 1223. g. U izvorima se, pak, uz prvi spomen franjevacu u gradu navodi 1235. godina. Već od vremena svog dolaska Mala su braća imala značajnu ulogu u razvoju dubrovačkog srednjovjekovnog društva. Prvotno se smještaju na predjelu izvan gradskih zidina poznatom pod nazivom Jamine, u samostan sv. Tome, o kojem nije ostalo sačuvano mnogo vijesti. Zbog opasnosti od srpskog kralja Uroša Dubrovčani 1317. g. donose odluku o rušenju samostana izvan zidina i franjevci se iste godine premještaju unutar grada, nedaleko od gradskih vrata od Pila. Na tom je mjestu izgrađen novi samostan, u kojem se posebno izdvaja izuzetno lijepi romaničko-gotički klaustar graditelja Mihoja iz Bara. Franjevci su u Dubrovniku bili i značajan politički čimbenik na kojeg su se Dubrovčani oslanjali, povjeravajući im političke zadaće pastorizacije i obraćenja heretika u vrijeme širenja dubrovačkog područja tijekom 14. st., sve do 30-ih godina 15. st. Dubrovačke se franjevce također moglo pronaći i u različitim diplomatskim misijama. S druge strane, Mala su braća imala potporu svjetovne vlasti u borbi za samostalnu franjevačku provinciju, koja je trajala kroz čitavo 15. stoljeće i okončana 1517. godine utemeljenjem dubrovačke provincije sv. Franje. Nesuglasice između redovnika i svjetovne vlasti izbijale su najčešće oko uređenja imovinskih odnosa, budući da je svjetovna vlast nastojala imati utjecaj oko samostanskih poslova, što je moglo izazvati razmirice. Međutim, može se zaključiti da su franjevci bili značajan čimbenik dubrovačkog srednjovjekovlja, bilo da je riječ o njihovom pastoralnom djelovanju, političkoj aktivnosti ili doprinosu kojeg su dali urbanizaciji, kulturi i umjetnosti.

UVOD*

Filip de Diversis, dubrovački učitelj i humanist iz 15. stoljeća, opisujući samostan Male braće na otočiću Daksi navodi sljedeće: »...Drugi otok, koji se zove Daksa, nalazi se na zapadnoj strani. Tamo imaju tako vjernicima drag i tako divno ukrašen samostan Mala braća 'od opsluženja' da bi se slobodno mogao mjeriti s najpoznatijim svetištima i kra-

* Na poticaju i korisnim savjetima pruženim pri nastanku ovog rada najtoplije zahvaljujem dr. Zdenki Janković-Römer.

snim samostanima u Italiji. Ljudi ponekad, kad je more mirno, odlaze do tog mjesta ili do fratara koji tu u najvećoj pobožnosti žive da bi u tih Božjih slugu našli božanski lijek za svoje tjeskobe i nemire i okrepu za svoju ojađenu dušu.«¹ U tim se riječima djelomično nazire važno mjesto koje su u životu srednjovjekovnog Dubrovnika imali franjevački redovnici. Ovim ću radom pokušati prikazati njihovo značenje u dubrovačkoj povijesti razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, a posebno njihov utjecaj na društveni život grada. Osnovna pitanja koja će biti izdvojena jesu:

- 1) pojava i razvoj franjevačkog reda u Dubrovniku,
- 2) odnos države prema franjevcima,
- 3) franjevci u javnom životu grada.

U uvodu će biti nekoliko riječi o osnovnim načelima reda, kako bi postao jasniji doprinos što su ga franjevci, koje su još nazivali i prosjačkim redom, dali zapadnoj, kršćanskoj civilizaciji, dio koje je bio i Dubrovnik.

Uz franjevce se uobičajeno veže pojam siromaštva. No franjevačko siromaštvo nije bilo samo sebi svrhom, već ga treba gledati kao pokušaj ostvarivanja evanđeoskog ideala.² Misijski poziv na evangelizaciju, prisutan kod sv. Franje kao i kod sv. Dominika, te oživljavanje apostolskog načina života (*vita apostolica*) važne su odrednice djelovanja te dvojice svetaca i njihovih nasljednika.³ Druga bitna oznaka franjevačkog reda jest propovijedanje, po čemu se on, uz dominikance, razlikuje od zatvorenih redova kao što su benediktinci.⁴ Iako su dominikanci ti koji se nazivaju »Ordo praedicatorum«, i za franjevce se može reći da su red kod kojeg je propovijedanje također naglašeno.⁵ I franjevački i dominikanski redovnici izlaze iz samostana i propovijedaju na otvorenim mjestima, postajući tako dio javnog života grada.

Krajem 12. i tijekom 13. stoljeća, zbog snažnog razvoja urbanog života, javljaju se gospodarske i društvene promjene koje se odražavaju na vjerski život i na crkvenu strukturu. Dotadašnji ustroj samostana, koji su bili gospodarska, kulturna pa i politička središta, ali koje je karakterizirala vezanost za zemlju (nepokretnost) i udaljenost od gradova, nije više mogao odgovoriti na nove potrebe.⁶ Upravo je ta imobilnost predstavljala golemu zapreku, jer su sve razvijeniji gradski način života, razvoj trgovine i komunikacija zahtijevali nešto

¹ Filip de DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, Dubrovnik, 1983., str. 13.

² Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993., str. 269–272.

³ C.H. LAWRENCE, *The Friars – The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, London – New York, 1996., str. 32.

⁴ Sv. Bonaventura, jedan on najvećih franjevačkih teologa i sastavljač životopisa sv. Franje, o propovijedanju kaže: »Patet quod Fratres ex sua professione habent praedicare, in quorum Regula inter omnes specialis tractatus de praedicationis officio continetur; unde certissime constat, quod nullis Religiosis aliis plus competit praedicare ex ratione status sui, quam his, qui hanc Regulam profitentur« (Heribert HOLZAPFEL, *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*, Freiburg im Breisgau, 1909., str. 214).

⁵ Franjevac Jakov iz Vitryja, opisujući red, govori o »Ordo praedicatorum, quos fratres Minores appellamus« (HOLZAPFEL, *Handbuch*, str. 214).

⁶ Anđelko BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*, Zagreb, 1990., str. 24–25.

poprilično suprotno od toga. Prosjački redovi svojim pastoralnim, socijalnim i karitativnim radom nastoje obuhvatiti sve slojeve društva, od onih na vrhu društvene ljestvice do nezaštićenih, siromašnih ljudi i ljudi na marginama društva.⁷ Njihov ideal evanđeoskog nasljedovanja Krista (*Imitatio Christi*) jednostavnim životom, siromaštvom, kršćanskom propovijedi i ljubavlju prema bližnjemu bio je odgovor Crkve na izazov novog vremena i promjena.

Kroz prizmu razvoja srednjovjekovnih gradskih središta, osobito mediteranskih, može se promatrati i razvoj Dubrovnika. U specifičnim okolnostima svog geopolitičkog smještaja on predstavlja primjer urbanog središta načinjenog prema visokim standardima razvijena srednjeg vijeka.⁸ Od druge polovice 12. i tijekom 13. i 14. stoljeća uspostavlja se ustrojstvo vlasti, kodificiraju se pravne norme u statutu (1272.)⁹, usvajaju se obilježja autonomnog položaja (pečat, grb, zastava, lik sveca zaštitnika sv. Vlaha...) pa se u 15. stoljeću može govoriti o izgrađenoj urbanoj zajednici koja se očituje u kulturnim i duhovnim komponentama koje ju sačinjavaju. I iz tog je razloga dolazak Male braće važan za Dubrovnik. Franjevci su se od početka svojim djelovanjem približili gradskom stanovništvu i stanovništvu okolnog područja, bez obzira na stalešku pripadnost. Po svom doprinosu razvoju gradskog života nisu bili nikakva iznimka, već se i na dubrovačkom prostoru događalo isto ono što je u to vrijeme bilo primjetno širom Europe. Redovnici su shvatili nužnost da svoju misiju evangelizacije vrše, u prvom redu, u gradovima. Može se reći da su franjevci, na određen način, »socijalni red«, uvelike usmjeren na socijalno djelovanje. Stoga je jasno da su tim svojim djelovanjem upućeni prema gradskoj zajednici. Tu je postojala i veća potreba za propovijedanjem, jer je bilo više ljudi, a time i »više grijeha«.¹⁰ Ujedno su ih i odredbe o siromaštvu i o prosjačenju, čiju opravdanost pronalaze u Evanđelju, također upućivale prema gradu, budući da su tu lakše mogli dobiti osnovne životne potrepštine.¹¹

I. POJAVA I RAZVOJ FRANJEVACA U DUBROVNIKU

DOLAZAK I IZGRADNJA SAMOSTANA

Uz franjevačke početke u Dubrovniku vežu se različite legende o boravku utemeljitelja reda u gradu. Taj se boravak najčešće stavlja u vrijeme njegova prvog putovanja u Siriju, kad se zbog oluje morao skloniti u grad. Dubrovački kroničari ne slažu se oko godine kada se taj događaj zbio, a niti oko toga koliko je puta sv. Franjo bio u Dubrovniku – jednom ili dvaput. Spominju se godine 1212., 1219. i 1223. Navodno je sv. Franjo boravio u skro-

⁷ HOLZAPFEL, *Handbuch*, str. 232–233.

⁸ Igor FISKOVIĆ, Povijesni biljezi dubrovačkog identiteta, *Dubrovnik*, časopis za književnost i znanost, N.s., god. IV, 1993., str. 79.

⁹ *Statut grada Dubrovnika*, Dubrovnik, 1990.

¹⁰ LAWRENCE, *The Friars*, 102. Jacques LE GOFF, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale*, *Annales* 25, 4, 1970., str. 930.

¹¹ LAWRENCE, *The Friars*, 80, str. 102.

mnoj kućici pored crkve sv. Margarete, koja se nalazila uz današnji Collegium Ragusinum.¹² Prema predaji, uz crkvu je bio pronađen i kamen s natpisom o boravku sv. Franje u toj kućici, koji je predan franjevačkim trećoretkama od Sigurate na čuvanje. Neki ga je zidar upotrijebio prilikom polaganja pločnika od crkve do susjedne kuće i tako ga uništio.¹³ U izvorima se uz prvi spomen franjevaca u Dubrovniku navodi 1235. godina. Te su godine 13. travnja Veliko i Malo vijeće donijeli odluku o mirazu djevojaka prilikom udaje. Tom je prigodom u sankcijama određeno da će prekršitelj te odredbe biti kažnjen izopćenjem, koje je prije nekog vremena u stolnoj crkvi proglasio nadbiskup Arengerij s klerom u prisutnosti *fratra Xysta* i nekih drugih fratara (*...et presentibus fratribus minoribus fratre Xysto tunc temporis in Dalmatia fratrum minorum ministro et fratre Andrea diacono qui fuit de Veneciis et fratre Johanne qui fuit de episcopatu Brescie...*).¹⁴

Prvi samostan i crkva nalazili su se u blizini Pila, na predjelu zvanom Jamine, i bili su posvećeni svetom Tomi.¹⁵ Njihov položaj bio je *izvan* gradskih zidina. Možemo se upitati zašto se oni odmah ne smještaju unutar grada? Moguće je pretpostaviti nekoliko razloga. Ponajprije, treba se prisjetiti da je bitno franjevačko obilježje pokretljivost. Zbog svoje usmjerenosti prema evangelizaciji ljudi, a posebice onih koji putuju, hodočasnika, trgovaca, skitnica, siromaha, težište je stavljeno na propovijedanje, i to propovijedanje »*in via*«. Kako je i na putovanjima bilo potrebno povremeno negdje se skrasiti, počinju se osnivati samostani, ali na prometnim mjestima, uz ceste, raskrižja, te, kao što je to slučaj u Dubrovniku, u neposrednoj blizini gradskih zidina. Smještaj pored grada omogućavao im je boravak u njemu preko dana, ali su spavali izvan njega. Drugi razlog koji je utjecao na prvotni smještaj *extra muros* jest srednjovjekovno uređenje župa. Jedna je župa obuhvaćala područje čitavoga grada, a kako se svjetovno svećenstvo odupiralo podjeli župa, teritorij izvan grada, a time i njegovi stanovnici, bili su slabije zastupljeni u pastoralnoj skrbi. Stoga su redovnici tu uočavali potrebu za pastoralnim djelovanjem.¹⁶ Uz to treba spomenuti i odnos svjetovnoga svećenstva prema novopridošlim redovnicima koji nije uvijek bio

¹² *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451 item Joannis Gundulae (1451–1484), ed. N. Nodilo, MSHSM, 25, Zagreb, 1893., str. 82. Kosta VOJNOVIĆ, Crkva i država u Dubrovačkoj Republici, Rad JAZU XLI, knjiga CXIX, Zagreb 1894., str. 30. Ivan Ev. KUZMIĆ, Cenni storici sui Minori Osservanti di Ragusa, Trst, 1864., str. 9. Pregled različitih mišljenja u historiografiji oko vremena dolaska franjevaca u Dubrovnik donosi: Justin V. VELNIĆ, Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti, u: Samostan Male braće u Dubrovniku (zbornik), Zagreb, 1985., str. 95–98.*

¹³ VELNIĆ, *Samostan*, str. 97. KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 69, bilješka 1.

¹⁴ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb, 1905., str. 437. ŠANJEK kao godinu dolaska franjevaca u Dubrovnik navodi 1227./28. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo*, str. 305.

¹⁵ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 9. Donat FABIJANIĆ, *Storia dei Frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina*, I, Zadar, 1863., str. 26. VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 30. Josip GELČIĆ, *Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti storici ed artistici*, Dubrovnik, 1884., str. 17. Dubrovački kroničar Nikola Ranjina uz godinu 1258. navodi da je te godine za dubrovačkog nadbiskupa izabran Jakov iz reda Male braće, koji je tu službu vršio 18 godina, te dodaje da je u vrijeme tog nadbiskupa sagrađena crkva Male braće izvan zidina: »... Nel suo tempo fu fabricata la ecclesia de frati minori, sotto el titolo di santo Francesco, for a li muri della città.« (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. N. Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum, XIV, Zagreb, 1883., str. 220).

¹⁶ LAWRENCE, *The Friars*, str. 105, 107; ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo*, str. 272.

prijateljski, što je također moglo utjecati na odluku da se redovnici u početku smjeste izvan grada.¹⁷ Ne smije se zaboraviti još jedna važna činjenica koja ih je upućivala *extra muros* – visoka cijena zemljišta unutar zidina. U ovim navedenim razlozima mogu se potražiti objašnjenja za prvotni smještaj franjevačkih samostana izvan gradskih zidina.

O prvom dubrovačkom franjevačkom samostanu sv. Tome nema mnogo vijesti. Nekoliko dokumenata spominje ugovore koji su sklapani s graditeljima oko izgradnje samostana.¹⁸ Uz osnutak samostana prosjačkih redova također se često nalaze isprave u kojima se govori kako je neka vlastelinska obitelj darovala zemljište određenom redu. Tako su Savin Ghetaldi i njegova žena Draža u oporuci 1291. godine dali franjevcima donaciju na otočiću Daksi gdje su imali polja i kućicu za odmor.¹⁹ I jedan je član obitelji Palmota 1228. godine dominikancima darovao zemljište s crkvicom uz kuću i vrt na kojem su 1306. troškovima Vijeća umoljenih izgrađeni samostan i crkva.²⁰ Da je samostan već zauzeo istaknuto mjesto u vjerskom životu Dubrovčana, pokazuje želja da on bude mjesto posljednjeg počivalista (Oporuka Damjana de Volcassa iz godine 1295.: »... *Sepulturam meam eligo apud fratres minores de Ragusio*«).²¹

Za razvoj Male braće u Dubrovniku i izgradnju samostana najvažnija je 1317. godina. Te su godine Dubrovčani donijeli odluku o rušenju samostana zbog rata sa srpskim kraljem Urošem, kako mu samostan ne bi mogao poslužiti za opsadu grada.²² Franjevci su se preselili u unutar gradskih zidina, gdje im je općina dala zemljište nekog Marina de Sclavija.²³ O preseljenju unutar zidina piše i kroničar Nikola Ranjina, koji navodi i datum postavljanja temelja nove crkve – 22. rujna.²⁴ Papa Ivan XXII. odobrio je premještaj bu-

¹⁷ LAWRENCE, *The Friars*, str. 107–108, 152.

¹⁸ U siječnju 1306. ugovorio je graditelj Vito, brat Cibranov, sa zastupnicima franjevačkog reda Mihom de Gerdussiisom i Januarom Deodatijem, da će prema narudžbi franjevca Danijela otići po kamen u korčulanske kamenolome, a isti su dan uz slične uvjete taj posao prihvatili majstori Grgur Grbenica, Jakov, pomoćnik kamenara Bonifacija i Nikola Šibenčanin sa svojim pomoćnikom. Nešto kasnije su se klesari Martin Ungarus i Margarit Radimirov također obvezali da će izrađivati kamen po uputama fra Danijelovom, za kojeg se može pretpostaviti da je bio upravitelj gradnje. Cvito FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog samostana Male braće, Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., str. 413.

¹⁹ Savin Ghetaldi u oporuci ostavlja sva svoja nepokretna dobra i njihove plodove franjevačkom samostanu sv. Savina na Daksi, što bi značilo da je taj samostan postojao prije 1291. KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 10, 71. Usporedi: FABIJANIĆ, *Storia*, str. 74–75.

²⁰ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 25–26, 95.

²¹ Josip LUČIĆ, *Spisi dubrovačke kancelarije IV* (dalje: MHR IV), Zagreb, 1993., str. 280. Usp. Zdenka JANEKOVIĆ-RÖMER, Na razmeđu ovog i onog svijeta, *Otium*, 2 (3–4), Zagreb, 1994., str. 12.

²² KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 9.

²³ U jednom zaključku Velikog vijeća iz ožujka 1319. stoji da je samostan Male braće, koji se nalazio izvan vrata od Pila, za vrijeme kneza Pavla Morocene bio srušen radi obrane i sigurnosti grada (»pro defensione et custodia civitatis«). U istoj je odredbi odlučeno da se novi samostan izgradi na zemljištu koje je općina odredila, a koje je pripadalo Marinu, sinu Mihaela de Sclavija. C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 414. Usporedi: KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 9; FABIJANIĆ, *Storia*, str. 26–27. Gelčić u svom tekstu spominje da se novi samostan izgradio na zemljištu »casate Menze« (GELČIĆ, *Dello sviluppo civile*, str. 20).

²⁴ »L'anno di Cristo 1317 cominciato fu a fabricarsi lo convento di santo Francesco dento li muri da Ragusa, perchè la chiesa antiqua era fabricata for a delli muri, et per paura fu translata dentro. Et la ecclesia di fora fu ruinata per la cagione de Uroscio, re di Servia et Bosna, qual non si voleva bene con tutti li Ragusei, anzi più fiate con suo exercito assediava Ragusa, et faceva guasti di vigne, e per tutto lo territorio, et si imboscava

lom od 15. listopada 1318.²⁵ Pri izgradnji samostana i crkve redovnici su veliku pomoć dobili od općine.²⁶ U izvorima se može naći više odredaba kojima im je ona davala zemljište, a pokatkad i novac za samostan.²⁷ Tako se rješavao i problem oko nabavke prostora za samostan, jer je to, kako je ranije spomenuto, moglo predstavljati zapreku za njegovu izgradnju u gradu.

Opasnost od srpskog vladara nije bio jedini razlog smještaja dubrovačkih franjevaca unutar gradskih zidina. Riječ je, naime, o procesu koji je primjetan i na širem europskom prostoru, gdje do sredine 14. stoljeća uglavnom završava nastanjivanje franjevaca u gradu.²⁸ U samom redu bilo je onih koji se nisu slagali s time, tako da se sv. Bonaventura, general reda od 1257. do 1274. godine, osjetio pozvanim da u obliku rasprave (*questio*) opravda izgradnju samostana u gradu. Postavlja pitanje »*Cur Fratres frequentius maneant in civitatibus et oppidis?*« te navodi tri razloga za to: a) pastoralni razlog – *propter aedificationem hominum*, b) materijalni, odnosno gospodarski razlog – *propter indigentiam victualium*, i c) sigurnost – *propter tuitionem*.²⁹ Ovi razlozi također vrijede i za dubrovačke franjevce. Neki od nabrojanih razloga već su bili dotaknuti u tekstu. Spomenuto je da su redovnici prosjačkih redova, pa tako i oni dubrovački, bili usmjereni na djelovanje u gradu u kojem je postojala sve veća potreba za pastoralnim djelovanjem, budući da se povećavao broj njegovih stanovnika i sve više razvijao društveni život. Jednako je tako i prosjački karakter reda prisiljavao redovnike da se nastanjuju tamo gdje će lakše doći do osnovnih životnih namirnica, a grad im je u tome pružao bolje mogućnosti. I treći razlog koji navodi sv. Bonaventura, razlog sigurnosti, vrijedi za dubrovačke franjevce, što se može vidjeti na primjeru ugroženosti samostana izvan zidina od srpskog kralja Uroša. Zasigurno su se redovnici osjećali mnogo sigurnije i zaštićenije unutar gradskih zidina, u okrilju gradske zajednice.

Znakovito je mjesto na kojem se dubrovački franjevci u gradu smještaju – uz gradska vrata od Pila. Uz vrata od Ploča nalazi se drugi prosjački red, dominikanski. Tako se, na jedan simboličan način, može predočiti slika grada uz čija se glavna vrata nalaze redovnici, koji, kao dobro organizirana zajednica, čuvaju taj grad i njegov stanovnike. Prema nekim kroni-

in ecclesia di santo Franescso et case di fora. Et per tal causa fu impetrato translatarla dentro; dove alli 22 di settembre fu ordinato da primi fondamenti edificar.« (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, str. 224).

²⁵ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, VIII, Zagreb, 1910., str. 512–513.

²⁶ Ranjina piše: »... *et li fu dato di longhezza passa 27 1/4 e di larghezza fina li muri di città: confina, dalla parte di ponente, appresso le porte delle Pille. Tutto alle spese dell'erario commune.*« (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, str. 224. I na čitavom su europskom prostoru redovnici prilikom izgradnje samostana dobivali pomoć od vladara, komunalnih vlasti i uglednih obitelji. LAWRENCE, *The Friars*, str. 109–111.

²⁷ Povijesni arhiv u Dubrovniku (dalje: PAD), *Acta Consilii Maioris*, sv. 4, str. 54; sv. 4, str. 80'; sv. 14, str. 246; sv. 15, str. 61'. *Consilium Rogatorum*, sv. 3, str. 122'–124. (Za sve ustupljene signature iz dubrovačkog Povijesnog arhiva najtoplije zahvaljujem dr. Zdenki Janeković-Römer). Prilikom podjele Konavala i Primorja Crkva je dobila dijelove (bastije) koji su služili za podizanje franjevačkih samostana i bili su pod neposrednom upravom državnih rizničara. Kosta VOJNOVIĆ, *Državni rizničari Dubrovačke Republike*, *Rad JAZU XLVI*, knjiga CXXVII, Zagreb, 1896., str. 14.

²⁸ LE GOFF, *Ordres mendiant et urbanisation*, str. 943.

²⁹ LE GOFF, *Ordres mendiant et urbanisation*, str. 928–929.

čarima, ovakav je smještaj, na neki način, upućivao na stratešku ulogu redovnika u izvanrednim prilikama, jer je vlada, u slučaju uzbune, čak naoružavala franjevce.³⁰ Ipak, čini se da je između ova dva prosjačka reda dolazilo do sporova, vjerojatno oko opsega pastoralne nadležnosti, pa je zanimljivo pripomenuti da je papa Klement IV. morao intervenirati bulom *Quia plerumque* (28. lipnja 1268.), u kojoj je točno odredio da udaljenost između franjevačkog i dominikanskog samostana ne smije biti manja od »300 trstika«.³¹

Spomenuta odluka Velikog vijeća o useljenju Male braće u grad svjedoči da oni postaju važan društveni čimbenik. Osim što je vlada odredila koje će im se zemljište dati i kolika je površina te zemlje, iz državne je blagajne izdvojeno 12000 dukata za izgradnju konventa.³² Velike zasluge u podizanju samostana i crkve, osim vladi, pripadaju mnogobrojnim pobožnim dubrovačkim građanima svih staleža koji su svojim doprinosima, ponajviše novčanim, obdarivali fratre.³³ U brojnim oporukama, još iz vremena dok se franjevačka crkva nalazila izvan zidina, ostali su zabilježeni podaci o ostavljanju novca Maloj braći, pokatkad s točno određenom namjerom za izgradnju crkve i samostana.³⁴

IZGLED SAMOSTANA MALE BRAĆE

Franjevački samostan i crkva ubrzo su postali ures Dubrovnika. Opisujući ih u svom poznatom spisu iz 1440. godine, Filip de Diversis piše: »Znatno odskače samostan Male braće, jer ima lijep i prostran dormitorij ukrašen velikim vrtom. Tamo ima i cisterna i izvorska voda, a iznad donjeg dijela klaustra dignuti su ukusni svodovi. Posred klaustra, u vrtiću gdje su lovorike i naranče raste povrće. Crkva ima veliku sakristiju i divan veliki oltar sa slikom ili srebrnom palom od velike vrijednosti. Oltaru se prilazi uz nekoliko kamenih stepenica, a veličanstveni kor se dijeli na gornji i donji. Mnogi oltari i lijep zvonik s potrebnim zvonima ukrašavaju ovaj hram. Pod je pokriven nadgrobni pločama.«³⁵

³⁰ Serafino RAZZI, *Storia di Ragusa*, Lucca, 1595., str. 128. (Na podatku za ovu bibliografsku jedinicu zahvaljujem dr. Z. Janeković). Usporedi: VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 55.

³¹ »... *infra spatium trecentarum cannarum a vestris ecclesiis mensurandarum per aerea etiam alias recte non permetteret loci dipositio mensurari*« (LE GOFF, *Ordres mendiant et urbanisation*, str. 932).

³² »... *Et eos la ecclesia, fatta et formata, cost d. 12000, come al presente si vede*« (*Annales Ragusini Anonymi*, str. 224; KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 9). U historiografiji se spominje donacija nizozemske kolonije trgovaca iz Genta, ali arhivske potvrde za to nema. Izvor toga podatka je jedno pismo Alberta iz Sartijana, generalnog vikara cismontanskih opservanata, koje je pisano 5. kolovoza 1442. i naslovljeno »*Civibus Gasudanis – Ragusium*«. No nije poznat autograf pisma, pa Velnić, promatrajući daljnu prepisku koju nalazi u zbirci Patricija Dusija iz 1668. godine i u »*Litterae et Commissiones*«, pretpostavlja da se može raditi o zabuni u adresatu pisma (VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 117). Godine 1345. Veliko je vijeće odlučilo da se gradnja crkve potpomogne sa 150 perpera. (FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 417). Za usporedbu o potpori vlasti izgradnji samostana u europskim okvirima vidi: LAWRENCE, *The Friars*, str. 108–111.

³³ Detalji o gradnji samostana i o imenima darovatelja u: C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 414–419; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 105–110.

³⁴ Bela, kći pokojnog Gervaisa, ostavlja fratrima 50 perpera »*pro opere ecclesie*«. Lena, kći pokojnog Grgura de Procula, Maloj braći ostavlja 100 perpera za izgradnju crkve (»*Primo dimito fratribus minoribus yperperos centum pro laborerio ecclesie sue*«). MHR IV, str. 278, 316. O legatima za izgradnju nove crkve vidi u: FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 417.

³⁵ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 16.

Samostan se odlikuje romaničko-gotičkim elementima, ali i gotičko-renesansnim i renesansnim karakteristikama druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća.³⁶ Po svojoj ljepoti izdvaja se romaničko-gotički klaustar. Gotičkim slovima uklesani nadgrobni natpis na jugoistočnom kutnom stupu (†S DE MAGISTER MICHA PETRAR DANTIUAR QUI FECIT CLAUSTRUM CUM OMNIB. SUIS) otkriva ime njegova graditelja, kipara *Mihoja (Mihaela)* iz Bara.³⁷ Taj nedatirani natpis C. Fisković datira oko polovice 14. stoljeća.³⁸ Klaustar je smješten između crkve i samostana, kako je to i inače običaj. Najupečatljiviji dijelovi klaustara osmerostrani su stupići poredani u dva reda s kapitelima, od kojih su svi prikazani s različitim motivima. Uglavnom su to biljni motivi (cvijeće, lišće), zatim su dosta brojni ljudski motivi, ima i životinjskih, a najmanje je prikaza fantastičnih bića i zvijeri, što pokazuje klesarovo, a na neki način, i franjevačko zanimanje za ovozemaljske pojave.³⁹ Prostor hodnika klaustara prekriven je brojnim nadgrobnim pločama te je klaustar, na neki način, »*campo santo*« Dubrovnika.⁴⁰

Iako se klaustar nalazi u kompleksu samostana, jedna od njegovih važnijih odlika jest ta da on više nije bio namijenjen isključivo redovnicima, za razliku od drugih redova, na primjer benediktinaca. To je otvoren prostor, prostor koji je posjetiteljima u prolazu, umornima od gradske gužve i vreve, mogao pružiti trenutak mira, molitve, a ljeti i hladovinu, budući da se pri gradnji uvijek pazilo na dobar položaj. Nedugo nakon što je u 15. stoljeću voda dovedena u grad, i franjevci u svome dvorištu podižu lijepu fontanu.⁴¹ Samostan i crkva velikim se dijelom odlikuju i gotičko-renesansnim oblicima.⁴² Kasna gotika očituje se osobito na crkvenom zvoniku koji je građen tijekom 15. stoljeća, kao i na crkvenom portalu što su ga 1499. godine izradila braća Leonard i Petar Petrović.⁴³ Dvorane sjevernog samostanskog krila, blagavaonica, kuhinja i skladište za hranu, ističu se renesansnim obi-

³⁶ Cvito FISKOVIĆ, Gotičko-renesansni slog samostana Male braće, *Samostan Male braće*, Zagreb, 1985., str. 439.

³⁷ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 10; GELČIĆ, *Dello sviluppo*, str. 22; Igor FISKOVIĆ, Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće, *Samostan Male braće*, Zagreb, 1985., str. 467–468. C. Fisković navodi da je graditelj klaustara najčešće nazivan upravo imenom Mihoje (Micoe), što je oblik kojeg imaju Slaveni u Dubrovniku tijekom 14. stoljeća, pa prema tome zaključuje da se kipar Mihael (Mihoje) već udomaćio u gradu (C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 419–420).

³⁸ Pri određivanju datacije Fisković se u arhivskim dokumentima oslanja i na podatak da je Mirna, žena Mihoja klesara, od 25. kolovoza 1348. zabilježena kao udovica, pa se može pretpostaviti da je Mihoje te godine preminuo od kuge koja je tada harala (C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 419–420).

³⁹ C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 426–429; I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 467, 471–474.

⁴⁰ Samo u istočnom i južnom krilu bila su 124 groba (I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 467).

⁴¹ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 16; GELČIĆ, *Dello sviluppo*, str. 22; C. FISKOVIĆ, *Romansko-gotički slog*, str. 430; C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 455. Umjetnički oblikovana fontana imala je i svoj dublji smisao. Značenje vode u kulturoj je povijesti višestruko: izvor života, sredstvo očišćenja i središte obnavljanja, a u kršćanskoj ikonografiji ona najviše simbolizira ishodište stvaranja. (I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 484–487).

⁴² C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 439.

⁴³ C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 440, 443, 446; I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 491–492.

lježjima i ukrasima cvjetne gotike.⁴⁴ U istočnom dijelu samostana nalazi se kapitul čija se vrata odlikuju gotičkim elementima, dok se unutar kapitula mogu vidjeti mnoge renesansne značajke.⁴⁵ Sakristija, smještena između kapitula i crkve, predstavlja djelo gotičko-renesansnoga graditeljstva 15. i 16. stoljeća.⁴⁶

Spomenuti citat Filipa de Diversisa govori o »*lovorikama, narančama i povrću*« unutar klaustura, ukazujući na razvijenu hortikulturu koju su njegovali franjevci. O njoj svjedoče i terasasti samostanski vrtovi uzdignuti uz gradske zidove. U njima se nalaze šetnice s odrinama iz 15. stoljeća, gdje su se redovnici mogli odmarati uz lijep pogled na grad. Visoka loža na donjem rubu samostana, izgrađena uz mali trg na početku Place (Straduna), pružala je pak pogled na svakodnevni gradski život glavne ulice. Moglo se vidjeti ulaženje u grad, kretanje gradske straže, čuti razgovore pučana koji bi došli po vodu na glavnu česmu. No taj pogled i taj, na određeni način, svjetovni dio samostana godine 1520. zakrila je novoizgrađena crkva sv. Spasa.⁴⁷

Može se zaključiti da su, uklapajući se i urbanistički u sklad dubrovačke zajednice, Mala braća postala bitni, sastavni dio te već uvelike razvijene gradske zajednice.

PODJELA NA OPSERVANTE I KONVENTUALCE

Osobitu zaštitu i potporu dubrovačke gradske zajednice Mala su braća uživala tijekom turbulentnog 14. stoljeća. U tom su razdoblju dubrovačke franjevece najprije potresali događaji unutar reda. Red se podijelio na dvije struje – *opservante* i *konventualce*. U početku je glavna razlika među njima bila u odnosu prema siromaštvu. Opservanti nisu prihvaćali vlasništvo »in communi« kao ni nekretnine i stalne prihode. Nasuprot njima, konventualci su smatrali da imaju pravo na zemlju, rentu i nekretnine.⁴⁸ No razlika se nije očitovala samo oko pitanja siromaštva. Ove dvije struje sučeljavale su se i oko pitanja redovničke discipline. Konventualci su se zalagali za nešto blaže pridržavanje Pravila sv. Franje, dok su opservanti bili za strožu redovničku disciplinu (*ad regularem opservantiam*).⁴⁹

Sukob između ovih dviju koncepcija nije zaobišao ni dubrovačku Malu braću. Budući da su se franjevci dalmatinske provincije najčešće priklanjali gledištima konventualaca, a dubrovački opservantima, spor u Dubrovniku poprimio je i politički karakter. Naime, treba spomenuti da je Venecija od 1409. godine zagospodarila Dalmacijom, nakon što joj je Ladislav Napuljski »prodao« svoja »prava« na nju. Tako su se dalmatinski franjevci našli na prostoru koji je pripao žestokom dubrovačkom oponentu. Imajući na umu da su ti

⁴⁴ C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 443–444.

⁴⁵ C. Fisković napominje da je pri gradnji vrata kapitula možda sudjelovao i graditelj Leonard Stjepanov Fiorentinac, koji je 1376. podizao neke svodove samostanskog dvorišta, a 1383. bio je protomajstor crkve sv. Vlahi. (C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 445–448).

⁴⁶ C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 451.

⁴⁷ C. FISKOVIĆ, *Gotičko-renesansni slog*, str. 457–459.

⁴⁸ HOLZAPFEL, *Handbuch*, str. 81.

⁴⁹ HOLZAPFEL, *Handbuch*, str. 81; ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo*, str. 306–307. Na čelu opservantskog pokreta bili su znameniti propovjednici Bernardin Sijenski, Albert iz Sartijana, Jakov Markijski i Ivan Kapistran. VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 149–150.

dalmatinski franjevci skloniji konventualizmu, te da je vlast u Dalmaciji sada imala Venecija, postaju jasnija nastojanja dubrovačke Male braće i dubrovačke vlade da se što prije riješe konventualaca na svom prostoru. Njihova je prisutnost na dubrovačkom području nosila potencijalnu opasnost od mletačkih aspiracija. Moglo se očekivati da će Venecija u političke svrhe iskoristiti konventualce koji su dolazili s područja pod njenom vlašću i da će preko njih pokušati ojačati svoj utjecaj u Dubrovniku, ugrožavajući njegov samostalan položaj.

U vrijeme najžešćih sukoba između suprotstavljenih redovnika u Dubrovniku, konventualci su zauzeli donji kat samostana, a opservanti gornji.⁵⁰ Kako takvo stanje nije moglo potrajati, opservanti su se povukli u samostan na Daksi. Činjenica da je dubrovački samostan u rukama konventualaca nipošto nije odgovarala dubrovačkoj vladi. Stoga se ona izravno umiješala u crkvene odnose. Slala je optužujuća pisma generalu konventualaca Vilimu Kasalskom i papi Eugenu IV., u kojima se pokušavalo što više ocrniti konventualce. Konventualci su tako, između ostalog, optuženi da su redovnicima četiriju bosanskih samostana branili prositi milostinju.⁵¹ Optuženi su i za skandalozno ponašanje, izopačenost i raspuštenost. U pismu upućenom 3. svibnja 1430. Generalnom kapitulu u Rimu stoji kako se u samostanu svakodnevno događaju veliki skandali, svađe, tučnjave, pa i ranjavanja. Redovnici, za koje je naglašeno da su iz dalmatinske provincije, opisani su kao »*disoluti et scelerati*«. ⁵² S druge strane, redovnici s dubrovačkog prostora, i oni pristigli iz Italije, opisivani su kao braća uzornog ponašanja.⁵³ Osim toga, dubrovačkoj se vladi nika-ko nije sviđalo zalaganje konventualca za pravo na posjede. Ako se uzme u obzir da je uprava samostana konventualaca bila izvan Dubrovnika, postaje jasno da su oni na dubrovačkom području bili politički potpuno neprihvatljivi.⁵⁴ Iz tog je razloga vlada u sporu konventualaca i opservanata odlučno podupirala opservante. Zajednička nastojanja vlasti i opservanta imala su uspjeha te su oko 1437., pod dosta nerazjašnjenim okolnostima, franjevci konventualci napustili Dubrovnik, ali su zadržali pravo duhovnog djelovanja u samostanu sv. Klare.⁵⁵ To će nedugo potom dovesti do problematičnih odnosa, jer su vlada i Mala braća zatražili da se duhovna uprava nad klarisama preda dubrovačkoj Maloj braći. Smatrali su, naime, da je pod upravom konventualaca disciplina u tom samostanu prilično popustila. Takav je zahtjev izazvao neposluh klarisa, kojima je vlada na to oštro priprijetila, te su stoga redovnice naposljetku ipak pristale na promjenu duhovnog skrbništva nad njima.⁵⁶

⁵⁰ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 14; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 32.

⁵¹ BADURINA, *Uloga*, str. 52.

⁵² VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 151.

⁵³ VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 151.

⁵⁴ BADURINA, *Uloga*, str. 51.

⁵⁵ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 14; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 32.

⁵⁶ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 32, 101–102.

FRANJEVAČKO MISIONARSTVO U VRIJEME ŠIRENJA DUBROVAČKOG PODRUČJA

Dubrovačko Vijeće umoljenih povjeravalo je franjevcima osobito važne političke zadaće pastorizacije i obraćenja heretika na novostečenim područjima. O tome svjedoče i osnivanja samostana na tim područjima. Samostan sv. Nikole u Stonu osnovan je 1349. godine, nedugo nakon što su Dubrovčani 1333. kupili Pelješac. Bosanski su fratri bili pozvani iskorijeniti heretike, te je taj samostan pripao bosanskoj vikariji.⁵⁷ Na primjeru ovog samostana može se vidjeti kako su pri pokršćavanju nevjernika i obraćenju krivovjernika zajednički djelovale svjetovna i crkvena vlast. Naime, određeno je da je stonski knez bio dužan pomagati gvardijanu stonskog samostana u njegovoj misionarskoj zadaći, a to se odnosilo i na bosanskog vikara.⁵⁸ Od 1438. godine konavoski je knez svoju dužnost smio predati i preuzeti jedino u konavoskom kneževu dvoru ili u crkvi Male braće u Konavlima, što također svjedoči o zajedničkoj akciji svjetovne i crkvene vlasti na tom prostoru.⁵⁹

Slično dopuštenje o gradnji samostana radi suzbijanja utjecaja »Crkve bosanske« dano je bosanskim franjevcima i u Slanom i u Rijeci dubrovačkoj. Samostan sv. Jeronima u Slanom podignut je 1399. godine, a crkvu je nešto kasnije (1420. godine) sagradila obitelj Grade. Uz dopuštenje Vijeća umoljenih bosanski su franjevci prethodno osnivali i samostan Pohođenja Marijina 1393. godine u Rijeci dubrovačkoj te je i taj samostan, iako se nalazio u neposrednoj blizini grada, pripao bosanskoj vikariji.⁶⁰ Ujedno je taj samostan bio i »skromno boravište pogodno za kontemplaciju i duševni mir.«⁶¹ Redovnicima samostana s tih novostečenih područja glavna je zadaća bila ukloniti one što ih dubrovački anonimni kroničar naziva »*kalugieri et preti Rasciani, scismatici et infedeli*.«⁶² Pod godinom 1399. on navodi da je za njihovo uklanjanje (*Et per caciar via li kalugieri et altri preti Rasciani infedeli.*) izdvojeno 1000 perpera dubrovačkog novca za raškoga kralja i neke bosanske velikaše, i to za svaku godinu. Kroničar dalje piše da se kasnije od toga iznosa 500 perpera davalo kaluđerima sa Svete gore, a drugih 500 perpera raškoj kraljici.⁶³

Samostan u Konavlima utemeljen je 1429. godine, dvije godine nakon što su stečene čitave Konavle. Za njega Filip de Diversis kaže: »*Kada je dubrovački Senat radi proširenja svoje vlasti i iz ljubavi prema katoličkoj vjeri kupio općinskim sredstvima od nekih susjednih gospodara kraj koji se naziva Konavli, htio je da šireći svoju moć proširi i katoličku vjeru, jer je taj narod bio shizmatički i nevjernički. Zato je odlukom Senata tamo*

⁵⁷ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 12.

⁵⁸ A. SOLOVJEV – M. PETERKOVIĆ, *Liber omnium reformationum civitatis Ragusii*, SANU, Zbornik za IJK, III. od., knjiga VI., Beograd, 1936., str. 369 (odredba iz 1382.).

⁵⁹ »Ordo quod comites Canalis non possint se cambiare alio quam in domo eorum habitationis aut in ecclesia fratrum minorum Canalis« (23. XII. 1438.), *Liber viridis*, ur. B. Nedeljković, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost, III. odeljenje, knjiga XXIII, Beograd, 1984., str. 257.

⁶⁰ FABIJANIĆ, *Storia, II*, str. 215 – 218. KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 13, 72–73.

⁶¹ BADURINA, *Uloga*, bilješka 158., str. 81.

⁶² *Annales Ragusini Anonymi*, str. 51.

⁶³ »... hanno dato perperi 1000 della moneta Ragusea ogni anno allo Rege della Rascia, et alli baroni della Bosna; et poi fu tramutato in perperi 500 alli kalugieri de Sveta gora, et alla Regina de Rascia li altri perperi 500« (*Annales Ragusini Anonymi*, str. 51–52).

podignut samostan Male braće, čijim je trudom, kako se kaže, taj narod, ranije shizmatički, primio pravu i katoličku vjeru.«⁶⁴ U Velikom je vijeću odlučeno da se crkva sv. Đurđa, sa svim okolnim kućama i nastambama popravi i uredi za stanovanje franjevaca Bosanske vikarije, od kojih su tu u prvo vrijeme trebala biti tri svećenika i dva pobožna brata laika, koji bi se sviđjeli dubrovačkoj vladi, a koje je još prije obećao posuditi fra Šimun iz Rijeke dubrovačke, uz dopuštenje redovničkih poglavara. Kod pape ili neke druge nadležne crkvene vlasti trebalo je urediti da ti franjevci dobiju sve ovlasti redovnog župnika i da smiju krstiti. Dubrovačka je općina samostanu dala doprinos od 200 perpera.⁶⁵ Tri mjeseca kasnije odlučeno je u Velikom vijeću da se franjevački samostan u Konavlima sagradi na povoljnijem mjestu oko crkve sv. Martina (...*locus sancti Martini magis est aptus et ydoneus*...).⁶⁶ Može se zaključiti da se nazočnost bosanskih franjevaca na dubrovačkom području uklapala u političke interese dubrovačke vlade sve do sredine 15. stoljeća, kada nove okolnosti dovode do zaokreta u njezinu odnosu prema bosanskoj vikariji, o čemu govori iduće poglavlje ovog teksta.

SUKOB DUBROVAČKE MALE BRAĆE S BOSANSKOM VIKARIJOM I DALMATINSKOM PROVINCIJOM

Tek što je riješen problem s konventualcima, Mala braća upliću se u novi, ovaj put znatno veći, koji će se protezati do kraja stoljeća. Riječ je o sporu s bosanskom vikarijom i s dalmatinskom provincijom. U pozadini toga stajala je težnja, zajednička redovnicima i svjetovnoj vlasti, za osnivanjem zasebne dubrovačke provincije. Zato su u dugotrajnim natezanjima s generalnim kapitulom reda, upravama bosanske vikarije i dalmatinske provincije Mala braća uživala znatnu podršku vlasti.

Napeti odnosi s Venecijom i turska prijetnja u Bosni odražavali su se i na upravno uređenje franjevaca. Zahtjev za samostalnom provincijom postajao je sve izraženiji od tridesetih godina 15. stoljeća. No taj bi zahtjev imao dostojnu težinu tek ako bi na dubrovačkom području postojao dovoljan broj samostana (osam), jer su tako propisivala pravila o osnivanju provincije. Stoga je ponajprije trebalo riješiti pitanje samostana bosanske vikarije, koji su ionako bili trn u oku dubrovačkoj vlasti. Radilo se o dosta osjetljivom zadatku, budući da je Sveta Stolica osobitu pozornost poklanjala franjevačkoj misiji u Bosni. To je postalo još naglašenije u vrijeme kad započinju turske prijetnje i provale na taj prostor. O zanimanju Svete Stolice za zbivanja na dubrovačkom području i u njegovu zaleđu svjedočili su i posjeti sv. Jakova Markijskog, jednog od najuglednijih predstavnika opservanata, Dubrovniku tridesetih godina 15. stoljeća. Bio je imenovan bosanskim vikarom i poslan u Bosnu, ali se usput nekoliko puta zadržao i u Dubrovniku.⁶⁷ Njegove boravke u gradu

⁶⁴ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 12.

⁶⁵ Fra Šimun se uz to obvezao da će pribaviti sve što je potrebno za crkvu i samostan, odnosno kaleže, misale i knjige. »Ordo pro decenis datis deo in Canali« (15. VIII. 1429), *Liber viridis*, str. 191–192. Usp.: KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 13; FABIJANIĆ, *Storia*, II, str. 219.

⁶⁶ »Ordo pro monasterio fratrum minorum in Canali« (29. X. 1429.), *Liber viridis*, str. 192.

⁶⁷ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 14–15.

Mala braća i vlada nastojali su iskoristili kako bi ga pridobili da zastupa njihove interese u odnosima s bosanskom vikarijom, koji su se s vremenom sve više zaoštravali. Godine 1437. zatraženo je da se samostani u Stonu, Slanom, Rijeci dubrovačkoj i Konavlima izdvoje iz bosanske vikarije i priključe dalmatinskoj provinciji. Međutim, papa Eugen IV. pismom je zabranio bilo kakvo odcjepljenje.⁶⁸ U godinama koje su slijedile vlada je uporno tražila izdvajanje tih samostana, ali bez konkretnog uspjeha. Nesporazum između dalmatinske opservantske provincije i bosanske vikarije oko dubrovačkih samostana bio je sve veći. Spomenuti je papa 1446. godine odredio da se ujedine bosanska i dalmatinska provincija, što je podrazumijevalo i dubrovačke samostane. Njegov je nasljednik Nikola V. godine 1447. opozvao tu odluku, te su dalmatinska provincija i samostani u Dubrovniku i na Daksi podvrgnuti izravno generalnom ministru reda, koji je za upravitelja imenovao provincijalnog vikara. Međutim, 1451. godine sv. Ivan Kapistranski, tadašnji bosanski vikar, usprotivio se bilo kakvom izdvajanju dubrovačkih samostana iz bosanske provincije. Morao je intervenirati generalni vikar reda Marko iz Bologne, koji osobno dolazi u Dalmaciju 1452. godine kako bi riješio spor, ali bez većeg uspjeha.⁶⁹ Papinskom su bulom 1453. godine samostani u Dubrovniku i na Daksi te šest dalmatinskih samostana ipak spojeni s bosanskima, čineći tako jednu provinciju. No dubrovačka vlada nije odustajala od nauma da se riješi bosanskih franjevaca na svom prostoru. Vijeće umoljenih je 1462. godine zatražilo da franjevci iz Dubrovnika za sebe pridobiju četiri sporna samostana te da tu oni preuzmu pastoralnu službu.⁷⁰

Konačni cilj i zajednički interes vlade i Male braće bilo je staviti te samostane pod jurisdikciju domaćih fratara i osnovati samostalnu provinciju. Posredovanjem uglednoga dubrovačkog franjevca Marina de Restija, kojeg je papa Pio II. izabrao za svog kapelana, Dubrovčani su 1463. ishodili bulu kojom su se, zbog državne sigurnosti, samostani u Stonu, Slanom, Rijeci dubrovačkoj i Konavlima izuzeli iz bosanske vikarije, te su skupa sa samostanima Male braće u Dubrovniku i na Daksi činili zasebnu provinciju.⁷¹ Kako se pokazalo, ta odluka nije bila dugog vijeka. Već je iduće godine novi papa Pavao II. odobrio zaključak velike skupštine reda po kojem su Dubrovnik i Daksa bili neposredno podvrgnuti generalu reda, a sporna četiri samostana ponovo sjedinjena s bosanskom provincijom.⁷² Odnosi između dalmatinskih i bosanskih franjevaca bili su donekle sređeni na kapitulu održanom na Pašmanu 1464. godine. Nastala je jedna provincija s dvije kustodije, dalmatinskom i bosanskom. No kapitul je održan bez predstavnika dubrovačkih samostana.⁷³ Izazvan neposluhom Dubrovčana, papa Pavao II. zaprijetio je teškim cenzurama i

⁶⁸ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 15.

⁶⁹ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 16.

⁷⁰ BADURINA, *Uloga*, str. 52, 134; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 137.

⁷¹ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 19–20; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 30. Neki autori navode da je tadašnji papa Pio II. naredio generalu franjevačkog reda da se provede ujedinjenje svih opservantskih samostana iz dalmatinske provincije, bosanske vikarije i zajednice dubrovačkih samostana. VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 137.

⁷² VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 30; KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 20.

⁷³ VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 138.

ekskomunikacijom svakomu koji bi se usprotivio dogovorenom ujedinjenju. Tada su se Mala braća lukavo pobrinula u Vijeću umoljenih da se papina bula ne pročita na dubrovačkom području, kako ne bi bila pravovaljana. Vijeće umoljenih žurno je poslalo u Rim dva pregovarača da izglađe nesporazum s papom. Uspjeli su pridobiti papu da opozove svoju odredbu i prizna odcjepljenje šest dubrovačkih samostana od bosansko-dalmatinske provincije, što je odobrio prethodni papa Pio II. Uprava samostana trebala je biti podvrgnuta generalnom vikaru dubrovačkog nadbiskupa, a bosanski fratri nisu smjeli više imati upravu nad ona četiri samostana.⁷⁴

Ta je odluka izazvala oštro protivljenje generala i uprave reda, koji nisu htjeli prihvatiti novo uređenje. Njime bi franjevačka misija u Bosni izgubila četiri samostana, na što uprava reda nikako nije htjela pristati. Stoga je ona gotovo sve vrijeme sukoba između dubrovačkih i bosanskih franjevaca bili na strani bosanskih fratara. General je pripremio dubrovačkoj Maloj braći isključivanjem iz reda, uz pojašnjenje da su u rješavanju problema zatražili pomoć civilne vlasti, što je predstavljalo kršenje redovničke discipline.⁷⁵ Prijetnja je ostvarena na generalnom kapitulu opservanata održanom u Mantovi 1467. godine, na kojem su dubrovački franjevci doslovno izbačeni iz reda.⁷⁶ Dakako da se više nije radilo samo o crkvenom problemu, već je nastalo ozbiljno političko pitanje. Dubrovčani su brzo krenuli u diplomatsku akciju kako bi poništili odluku iz Mantove. Zahvaljujući dobrim vezama, diplomatskoj vještini i posredovanju kardinala Besariona, ujedno zaštitnika reda Male braće, uspjeli su u svojoj namjeri. Štoviše, uspjeli su ishoditi papino pismo u kojem se naređuje generalu reda da preuzme dubrovačke samostane pod svoju upravu.⁷⁷ Niti ta papinska odredba nije označila konac svim nesuglasticama. Prethodno dogovoreno ujedinjenje dalmatinske provincije i bosanske vikarije razvrgnuto je dobrim dijelom na zahtjev Venecije. Dubrovačkim je franjevcima naređeno da se ponovno moraju pridružiti dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima.⁷⁸ To je bilo potpuno neprihvatljivo za Malu braću, a još i više za svjetovnu vlast, ponajprije zbog političkih razloga. Postojala je realna opasnost da Venecija, koja je vladala Dalmacijom, iskoristi crkvene (ne)prilike u političke svrhe. Vlada nije mogla pristati da se na području pod njenim suverenitetom nalaze samostani koji su crkvenom jurisdikcijom povezani s prostorom tuđeg suvereniteta. Najučinkovitiji način kojim se tome moglo suprotstaviti bilo je već spomenuto osnivanje posebne franjevačke provincije, na čemu su zajedničkim snagama radili svjetovna vlast i Mala braća. No da bi se ispunili uvjeti za osnivanjem provincije, trebalo je povećati broj samostana, pa je zbog

⁷⁴ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 20–21; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 30, 101; BADURINA, *Uloga*, str. 52. Badurina u bilješci 121. donosi cjelovito papino pismo »*Inter curas multilplices*« upućeno dubrovačkom nadbiskupu. (BADURINA, *Uloga*, str. 134).

⁷⁵ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 21.

⁷⁶ »*Ragusinos propter suam contumaciam, unioni cum Bosnensibus et Dalmatinis diu resistentes, a familia Observantium et cura Vicarii Generalis praescindi...*« (KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 21, 75, bilješka 21). VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 31; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 138.

⁷⁷ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 22; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 31; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 138.

⁷⁸ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 23; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 31, 101; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 138.

toga na poluotoku Pelješcu, u Orebićima, 1470. godine utemeljen još jedan samostan, samostan Gospe od Anđela.⁷⁹

Novi izvor razmirica između Dubrovnika i dalmatinske provincije, što će reći i Venecije, bio je izbor Dubrovčanina fra Silvestra de Zamagne 1474. godine za vikara provincije. Mletačka je vlada bila toliko ogorčena njegovim izborom da je sa svoga područja potjerala sve Dubrovčane, pa i samog fra Silvestra. Naravno, ni dubrovačka vlada nije ostala dužna te je naredila svim dalmatinskim i mletačkim franjevcima koji su se nalazili na njezinu području da moraju otići, o javnom trošku, »u egzil« u samostan na Korčuli. Na to su intervenirali generalni vikar i generalni ministar reda. Izabran je posebni komisar za dalmatinske franjevce, a fra Silvestar je postao nadležan za dubrovačke samostane.⁸⁰ Konačno se 1478. godine problem polako približio rješenju, jer je generalni kapitul u Paviji osamostalio samostane na dubrovačkom području, koji su dobili zasebnog komisara. On je imao pravo imenovanja gvardijana, no nije imao pravo na kapitul. Nije postignut status punopravne provincije, jer još nije postojao dovoljan broj samostana, ali je ostvarena autonomija. Nakon što su osnovani samostani Rođenja Marijina na Lopudu (1483.) i Gospe od Snijega u Cavtatu (1484.)⁸¹, napokon su ispunjeni uvjeti za status priznate samostalne vikarije, pod zaštitom sv. Franje (1484.). Za prvog vikara izabran je franjevac iz vlastelinske obitelji Zamagna, fra Serafin de Zamagna.⁸²

Može se zaključiti da su Mala braća često imala potporu i zaštitu svjetovne vlasti. Kao što smo vidjeli, ta je potpora osobito bila izražena u dugotrajnom procesu oblikovanja zasebne dubrovačke franjevačke provincije. Potpomažući franjevce i uplićući se u probleme koji su ponajprije trebali biti problemi crkvene jurisdikcije, svjetovna je vlast povremeno mogla ugroziti svoj položaj na međunarodnoj razini, pa čak i kod samog pape. Međutim, dublji politički interesi opravdavali su takav rizik. Treba se prisjetiti da pastoralna, odnosno vjerska služba, premda je bila glavna franjevačka zadaća, nije bila i jedina. Oni su također imali važnu zadaću preobraćanja inovjercaca na novostečenome dubrovačkom prostoru i, na neki način, tako ga osiguravali. Time su postali i važan politički čimbenik, uživajući podršku svjetovne vlasti. Naravno, Dubrovčanima je pritom glavna smjernica bila, kao i uvijek, očuvanje svoga integriteta. Oni nisu mogli dopustiti da se preko crkvene uprave uvuku tuđinski utjecaji koji bi zaprijetili njihovoj samostalnosti, pa stoga i tu treba tražiti neke od razloga naklonosti koju je vlada imala prema franjevcima. Turska opasnost koja je gradu prijetila iz Bosne spadala je među glavne razloge potpore vlasti nastojanjima franjevača za vraćanjem četiriju samostana koji su se nalazili pod upravom bosanskih franjevača. Isto tako, i ugroženost od mletačke vlasti, koja je dolazila s prostora Dalmacije, prisiljavala je vladu da se što jače založi za nastojanja dubrovačke Male braće u odvajanju od

⁷⁹ FABIJANIĆ, *Storia*, II, str. 221–222; KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 23.

⁸⁰ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 24–25; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 31.

⁸¹ FABIJANIĆ, *Storia*, II, str. 222–224. Samostan Gospe od Snijega 1490. godine proširuje i dovršava dubrovački patricij Frano de Gozze, koji je tu sahranjen. KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 26.

⁸² KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 26–27; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 31; BADURINA, *Uloga*, str. 137, bilješka 130.

dalmatinske provincije i osnivanju zasebne. Iz tih zajedničkih interesa, kao i iz neprijeporne dubrovačke vezanosti uz Katoličku Crkvu, nastala je dugotrajna povezanost i prožetost grada, njegove vlasti i stanovnika s franjevačkim redovnicima

II. ODNOS DRŽAVE PREMA MALOJ BRAĆI

ODNOS CRKVE I DRŽAVE

Dubrovačka država pazila je da ne dolazi do miješanja crkvenih i svjetovnih poslova, iako su razne okolnosti često dovodile do toga da se vlada uplitala u crkveni djelokrug, što je prikazano i u gornjim odjeljcima. To je povremeno moglo uzrokovati napetosti u odnosima Crkve i države. Može se reći da je taj odnos bio prilično višeslojan. Iako je privrženost katoličkoj vjeri dosta naglašena kroz dubrovačku povijest, dubrovačke su vlasti ipak nastojale nadzirati izgled crkvene organizacije na njenom području. Stoga je vlada povremeno imala utjecaj oko popunjavanja i preuzimanja važnijih crkvenih funkcija – biskupa, kanonika i opata. Glavna je namjera bila imati jedinstvenu i snažnu crkvenu organizaciju, koja neće biti konkurent niti opasnost državnoj vlasti. Tako je početkom 15. stoljeća donesena odluka po kojoj niti jedan Dubrovčanin ili stanovnik Dubrovnika nije smio sjesti na nadbiskupsku stolicu, s namjerom da se ne naruši ravnoteža vlasti te da se onemogućilo bilo kojem rodu da prigrabi državnu ili crkvenu upravu.⁸³ Takva je odluka ipak dovodila i do problema, jer nadbiskupi stranci najčešće nisu razumjeli domaći jezik, a nisu uvijek razumjeli ni interese Dubrovčana. S nadbiskupima je dolazilo i strano svećenstvo koje nije uvijek bilo rado dočekano među domaćim stanovništvom. Svjetovno svećenstvo bilo je optuživano za rauzdan život, što je izazivalo javni ukor s propovjedaonice.⁸⁴ Tako Vojnović navodi da se u vrijeme nadbiskupa Julijana Meffeija (1505.–1510.) kao propovjednik u katedrali pojavio neki fra Tomo, koji je, navodno, ukorio »*gli ecclesiastici dei vitii loro e delle lascivie, dali quali era odiato*«. ⁸⁵ Osim toga, svjetovno je svećenstvo potjecalo iz nižih slojeva, pa ga vlastela nije osobito cijenila. Njeni su članovi radije odlazili u kaptol ili se zaređivali u prosjačkim redovima.⁸⁶ Za franjevence su se osobito često zaređivali članovi vlastelinske obitelji Gondola, Gozze, Bona, Luccari, Menče, Cerva i Zamagna.⁸⁷ Stoga se i u odnosu vlastele prema svjetovnom svećenstvu mogu nazrijeti neki uzroci nesuglasica, pa i sukoba među svećenstvom i redovništvom, do kojih je povremeno dolazilo.

⁸³ »Quod nullus Ragusinus vel habitator Ragusii possit esse archiepiscopus Ragusii« (29. VIII. 1409.), *Liber viridis*, str. 94.

⁸⁴ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 6, 8, 16, 63.

⁸⁵ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 16, 63.

⁸⁶ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 16.

⁸⁷ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 33.

UREĐENJE IMOVINSKIH I PRAVNIH ODNOSA

Promatrajući uređenje imovinskih odnosa može se prilično jasno prikazati položaj koji su Mala braća imala u dubrovačkome srednjovjekovnom društvu. Pitanje imovine bilo je jedno od ključnih u odnosima vlade i Crkve, a time i u odnosu prema franjevcima. Vlada je, bez obzira na to što je podupirala Crkvu, nadzirala samostanski život, a napose samostanske prihode. Statutom je bilo određeno da se nekretnine nisu smjele ostavljati prosjačkim redovima, te je bio propisan postupak za stvari koje se, najčešće oporučno, ostavljaju. Knez, Malo vijeće i tri »čestita i zakonita i bogobojazna zastupnika«, koje su izabirali knez i Malo vijeće, bili su obvezni posjed ostavljen nekom od tih redova prodati u roku od dvije godine. Novac od prodaje predavao se onom redu kojem je oporučitelj odredio, i to u namirnicama ili u nekim drugim stvarima potrebnima samoj crkvi.⁸⁸ Vlada je 1313. godine donijela odluku da se niti jedan zakup samostanskih dobara ne smije sklopiti bez dopuštenja Malog vijeća, koje je procjenjivalo vrijednost zakupa.⁸⁹

Da je državi bilo stalo nadgledati upravu i organizaciju samostana, pokazuju odredbe o *prokuratorima* – upraviteljima crkvenih imanja.⁹⁰ Prokurator Male braće mogli su prodati i otuđiti posjede braće, a novac je bio upotrijebljen u korist samostana, uz pristanak provincijala i kaptola provincije reda.⁹¹ Od 1408. godine postojala su tri godišnja prokuratora iz vlastelinske obitelji za samostane Male braće, sv. Dominika i sv. Klare. Samostanski prihodi pohranjivali su se u posebnoj škrinji koja je imala tri ključa, od kojih su dva imali prokurator, a treći ključ čuvao se u samostanu. Odluka da u samostanu bude samo jedan ključ nije bila baš rado dočekana među redovnicima. Držali su da se tako krši njihova sloboda upravljanja samostanskim dobrima.⁹² Veliko je vijeće, s objašnjenjem da će se tako bolje sačuvati prava spomenutih samostana (*pro conservatione iurium monasteriorum sancti Francisci, sancti Dominici et sanctae Clarae*), 1409. usvojilo odredbu po kojoj su svi zakupi, oporučni zapisi i sav imetak tih samostana u novcu ili pokretnim stvarima morali biti utjerani i naplaćeni kako je to odredila većina prokuratora tih samostana skupa sa samostanskim poglavarima. Blagajnici i prokurator stolne crkve sv. Marije, koji su inače mogli sami utjerivati i naplaćivati novac od crkvenih imanja, to pravo glede samostanskih imanja nisu imali. Za njih su bili nadležni isključivo prokurator koji su bili

⁸⁸ Novac koji bi ostao nakon prodaje posjeda i podmirenja potreba samostana, trebao se raspodijeliti siromasima, pobožnim osobama (*»piis personis«*) te za udaju siročadi, siromašnih žena (*»pauperum mulierum«*) ili za neke druge potrebe (*Dubrovački statut*, VIII/XCVI).

⁸⁹ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 27, 96. Jedna odredba iz 1381. govori kako je u Malom vijeću odlučeno da Marin, sin Martolice de Bocignolo, može uzeti u zakup posjed samostana s Dakse, a koji se nalazio u Gružu, i to za sedam perpera, (16. VII. 1381.). Mihajlo DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke republike*, knjiga I, SANU, Zbornik za IJK, III. odeljenje, knjiga XV, Beograd, 1951., str. 152.

⁹⁰ O prokuratorima de Diversis piše da im je »posebice povjereno da se brinu o imanjima njima povjerenih crkava kako se ne bi na loš način rasipala i da ih štite ako bi ih tko pokušao zloupotrijebiti« (DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 39). Navest ću jedan primjer izbora za prokuratora: »*Ser Martholus de Tudisio factum fuit procurator fratrum minorum de Stagno in Minori Consilio more solito congregato*« (31.7. 1382.). DINIĆ, *Odluke veća*, str. 239.

⁹¹ »*Quod procuratores fratrum minorum vendi possunt possessiones monasterii et precia in utilitatem eius converti*« (16. X. 1388.), *Liber viridis*, str. 39.

⁹² VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 96.

dužni, nakon isteka mandata od godinu dana, podnijeti račune svojim nasljednicima o svim приходима i rashodima te o cjelokupnom upravljanju samostanskom imovinom.⁹³ Od 1425. godine prokuratoru su se birali na tri godine, s time da se jedan prokurator, koji bi dobio najveći broj glasova, ostavljao u službi u drugom mandatu.⁹⁴ Od 1431. sve štete na crkvenim, samostanskim i drugim vjerskim i humanitarnim ustanovama, te na njihovim obrađenim imanjima i poduzetim radovima u gradu ili izvangradskom području, bile su trajno izuzete od zastarijevanja i zakonom su zaštićene, bez obzira jesu li te štete prokuratoru i upravitelji tih ustanova na vrijeme prijavili javnoj vlasti, kako to traže statutarni i drugi propisi.⁹⁵ To svjedoči o povlaštenom položaju Crkve i njenih redova. Ipak, upletanje vlasti u crkvene poslove nije nailazilo na odobravanje u crkvenim krugovima, pa je oko pitanja imovinskih odnosa često dolazilo do nesuglasica.⁹⁶

U imovinsko-pravnim odnosima može se uočiti razlika između svjetovnog svećenstva i redovništva. To se napose isticalo prigodom oporučivanja. Otac je sinu koji je stupio u samostan (s očevim pristankom) mogao dati što je htio, ali je taj dar morao biti *manji* od dijela koji mu je pripadao.⁹⁷ Za razliku od toga, svjetovnom su kleriku, prilikom predstavljanja nadbiskupu, otac ili majka trebali darovati (ili barem obećati) dar od svojih nekretnina u vrijednosti od 50 perpera. Sve to bilo je *povrh* njegova dijela očevine, na koju je imao pravo kao i svaki drugi brat.⁹⁸ Prilikom ulaska u samostan vrijedile su drukčije uredbe. Tada je bila bitna zakonita dob, odnosno punoljetnost. Onaj koji je ispunjavao taj uvjet mogao je slobodno uzeti svoj dio, inače mu braća nisu bila dužna ništa dati.⁹⁹

⁹³ »De modo exigendi affectus et legata monasteriorum mendicantium« (5. VIII. 1409.), *Liber viridis*, str. 93

⁹⁴ »Ordo pro procuratoribus ecclesiarum elligendis per triennium« (16. VI. 1425.), *Liber viridis*, str. 150. U *Liber viridisu* nalazi se i odredba Velikog vijeća koja govori o izboru prokuratora samostana sv. Franje. »Ordo quod conventus sancti Francisci faciat procuratores a se« (20. IV. 1446), *Liber viridis*, str. 329.

⁹⁵ »Ordo in favorem ecclesiarum et monasteriorum pro laboreris et pastinis« (27. X. 1431.), *Liber viridis*, str. 196–197. Da ništa oko raspodjele zemlje i zakupa nije bilo prepušteno slučaju govori jedna odredba Velikog vijeća, po kojoj Malo vijeće mora prodati na javnoj dražbi svakih 5 godina zemlje crkve sv. Vlaha u Konavlima. Kupac koji na dražbi dobije zemlju dužan je svake godine u tri rate isplatiti alikvotni dio pred dvojicom članova dubrovačkog Malog vijeća i dvojicom prokuratora spomenute crkve. Preciziraju se prava i obveze zakupnika i seljaka, nastanjenih na zakupljenoj zemlji, te zakupnika i samostana, odnosno crkve. Zakupac je dužan svake godine u vrijeme berbe grožđa prokuratorima spomenute crkve sv. Vlaha u Konavlima, za potrebe redovnika predati (za svakih šest groša vrijednosti zakupnine) veliko vjetro vina iz onih vinograda koja su se svadjela prokuratorima. To je vino zakupac morao dopremiti u konobu samostana Male braće. Nitko nije smio bez dopuštenja redovnika skupljati sijeno, niti pasti stoku na pašnjaku koji je pripadao redovnicima. Kazna za svaki prekršaj bila je 5 perpera. »Ordo super introitibus fratrum Canalis« (19. V. 1446.), *Liber viridis*, str. 330–331.

⁹⁶ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 27, 121, 124.

⁹⁷ »Si unus ex pluribus filiis cum patris voluntate in monasterium ire voluerit, pater ipse potest ei dare illud quod sibi placet, ita tamen, quod illud quod sibi dederit, sit infra illam partem que pertinet ad eum vel procedit ei, et quicquid pater minus eidem promiserit, sit firmum et ratum« (*Dubrovački statut*, IV/LXVI).

⁹⁸ »Filio clerico cum d. archiepiscopo presentabitur, pater vel mater potestatem habeat donandi seu promittendi donum de rebus stabilibus suis ab yperperis quinquaginta inferius, secundum suam possibilitatem supra partem suam, que eum contingit de bonis paternis; de quibus habere debet, quantum unus de aliis fratribus. Donum autem ipsum, quod pater vel mater sibi promisserit, habere non possit nisi post mortem patris vel matris« (*Dubrovački statut*, IV/LXVIII).

⁹⁹ »Plures fratres sine patre et matre, si etatis legitime fuerint et unus aut plures ex eis in monasterium ire voluerint, volumus quod potestatem habeant extrahendi partem, que pertinet vel procedit eis. Si autem volen-

Unatoč tome što se može činiti da su u uređenju imovinskih odnosa redovnici bili u lošijem položaju u odnosu na svjetovno svećenstvo, ipak se, cjelovito gledajući odnos vlasti prema svećenstvu i prema samostanima, može reći da je vlada veću pozornost poklanjala potonjima. Svakako je određenu ulogu pritom imala već spomenuta činjenica da se među redovnicima nalazio velik broj pripadnika najuglednijih vlastelinskih obitelji, premda treba napomenuti da je vlastela radije odlazila u dominikanski red, koji im je pružao više mogućnosti za crkvenu karijeru.¹⁰⁰ Svjetovnoj je vlasti bilo stalo skrbiti podjednako nad franjevcima, dominikancima i klarisama, brinući se za njihove materijalne potrebe, zaštićujući njihova prava i čineći im ustupke, svjesni dobrobiti koju im svojim molitvama i djelima daju redovnici i redovnice.¹⁰¹

DIPLOMATSKA AKTIVNOST MALE BRAĆE

O povjerenju koje je država imala prema franjevcima svjedočila je njihova diplomatska aktivnost. U izvorima se mogu pronaći imena franjevacima kojima je bila povjeravana neka važna diplomatska zadaća. Razloge treba tražiti i u činjenici da su fratri, kao crkvene osobe, uživali dodatnu zaštitu i mogli su se lakše kretati po dosta opasnim područjima. Imali su lakši pristup na kraljevske dvorove, kao i kod pape, a svojim su vezama i utjecajem uspijevali provesti ono što je bilo u interesu države. Svećenik-izaslanik nekako je više jamčio da će misija uspješno završiti.

Za vrijeme rata između ugarsko-hrvatskog kraljevstva i Mlečana (1378.–1381.) Dubrovnik se također uključio na poprište. Dubrovčani su se osobito pobojali za svoj grad kada su Mlečani 1378. zauzeli Kotor.¹⁰² Poduzeli su pojačane mjere zaštite grada i njegova područja, ali su ujedno poslali i svog izaslanika, franjevca Petra Gizdu, rodnom iz Kotora i s boravkom u dubrovačkom samostanu, u diplomatsku misiju. On je u rujnu 1378. godine dobio uputu dubrovačke vlade da nagovori Kotorane da se vrate pod vlast ugarsko-hrvatskog vladara. Ako to ne bi učinili, oni koji nisu htjeli podnositi mletačku vlast mogli su doći u Dubrovnik i postati njegovi građani. Kotorani su mu odgovorili da ne mogu promijeniti vladara iz straha od Mlečana, a nitko se pak nije želio preseliti u Dubrovnik.¹⁰³

Početak 15. stoljeća, u vremenu prepunom političkih zapletaja vezanih oko nasljedstva hrvatsko-ugarskog prijestolja i vlasti nad Dalmacijom, Dubrovnik se također uključio u živu diplomatsku igru. Među dubrovačkim poslanicima i glasnicima u Zadru bilo je i Male

tes intrare religionem etatis legitime non fuerunt, alii fratres non teneantur aliquid eis dare. Et si contigat eos exire de religione ipsa, antequam ad legitimam etatem perveniant vel postquam pervenerint, infra annum, habeat integras partes suas. Hoc idem statuimus intrantibus religionem, postquam etatis legitime fuerint, si exierint infra annum, scilicet quod habeant integras partes suas» (Dubrovački statut, IV/LXVII).

¹⁰⁰ VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 33. Među dominikancima često su se nalazili članovi rodova Palmota, Gozze, Bona, Gradić, Sorgo, Pozza, Georgi, Caboga, Nalješković, Aranić i Primović. VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 26.

¹⁰¹ JANEKOVIĆ-RÖMER, *Na razmeđu*, str. 10; VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 147.

¹⁰² Vinko FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I, Zagreb, 1980., str. 160.

¹⁰³ Vinko FORETIĆ, *Male braća u diplomatskoj službi Republike, Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., str. 377.

braće. Tako je, na primjer, franjevac fra Marin de Bodača poslan kao izaslanik dubrovačke vlade kod protukralja Ladislava u Zadar.¹⁰⁴ Pošto su prilike i nakon smrti hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda bile prilično složene, iz Dubrovnika je novom vladaru Albertu Habsburškom opet poslan jedan franjevac, fra Antun Crispini iz samostana u Slanom, koji je trebao prenijeti nezadovoljstvo svoje vlade neprijateljskim držanjem Stjepana Vukčića Kosače.¹⁰⁵ Franjevci su osobito često odlazili u diplomatske misije u Bosnu, posebno u teškim godinama turskih provala. Odlazili su na kraljev dvor, a osobito su dragocjene bile njihove obavijesti koje su dobijali od svoje subraće iz tamošnjih samostana.¹⁰⁶

Samostan Male braće u gradu pokatkad je vladi služio kao mjesto za povjerljive pregovore i razmjenu tajnih izvješća. Kada je 1521. godine u grušku luku stigao ugarski izaslanik Šimun, »*aulicus et orator Regis Hungariae*«, tajno je pušten na pregovore u franjevački samostan. Tu su s njim trebala razgovarati dva člana Malog vijeća, odnosno čitavo Malo vijeće, ako bi to on možda zatražio.¹⁰⁷

Na tadašnjim europskim dvorovima mogli su se susresti i Dubrovčani, a među njima i dubrovačka Mala braća. Fra Filip iz Dubrovnika imenovan je oko 1456. godine bosanskim vikarom. Već je iduće godine imao priliku iskazati svoju diplomatsku vještinu, uspješno ishodiivši kod pape Kalista III. oslobođanje dubrovačkog plemića Junija de Grade, kojeg je na putu do bosanskog kralja Stjepana Tomaša zarobio, razodjenuo i utamničio neki Stančić.¹⁰⁸ Jedan drugi Dubrovčanin, fra Marin de Resti, bio je pratitelj sv. Ivana Kapistranskog u njegovoj misiji u Ugarskoj, uz još jednog Dubrovčanina, fra Aleksandra. Ovaj potonji navodno je bio vrlo vješt govornik i propovijedao je kršćanskim vojnicima pod Beogradom, govoreći im da ne pokleknju pred Turcima.¹⁰⁹ To su samo neki izdvojeni primjeri koji nam ipak mogu ilustrirati diplomatsku aktivnost dubrovačkih franjevaca koju je dubrovačka vlada razmjerno često i koristila.

III. MALA BRAĆA U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU DUBROVNIKA

PASTORALNO DJELOVANJE

Misijom evangelizacije, usmjerenošću prema svim slojevima stanovništva, a osobito prema siromašnima, Mala su se braća izravno obraćala i pristupala širokoj publici. Propovijedali su ne samo u crkvi nego i na gradskom trgu, Luži i na ulici. Često su se služili narodnim jezikom, slikovito i jednostavno, pa su takvim načinom ostvarivali velik utjecaj na pučku pobožnost.¹¹⁰

¹⁰⁴ FORETIĆ, *Mala braća u diplomatskoj službi*, str. 377.

¹⁰⁵ FORETIĆ, *Mala braća u diplomatskoj službi*, str. 378–379.

¹⁰⁶ FORETIĆ, *Mala braća u diplomatskoj službi*, str. 380.

¹⁰⁷ Konstantin JIREČEK, *Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv für slavische Philologie*, sv. 21., Beč, 1899., str. 411.

¹⁰⁸ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 18.

¹⁰⁹ Miroslav PANTIĆ, *Književnost Dubrovnika i franjevci, Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., str. 296.

¹¹⁰ Vojnović navodi da se u franjevačkoj crkvi evanđelje za vrijeme blagdana čitalo na hrvatskom jeziku. VOJNOVIĆ (*Crkva i država*, str. 40).

Teško je zamisliti svakodnevni život srednjovjekovne dubrovačke zajednice bez djelovanja Male braće. Među izvorima za dubrovačku povijest često se može naići na pojam »*fratres minores*«. Gotovo redovito može ga se sresti u oporukama. Budući da se u mnoštvu oporuka ljudi utječu molitvama Male braće, može se ustvrditi da su franjevci na neki način postali i dijelom čovjekove privatnosti. Pobožni ljudi, u trenutku suočavanja s prolaznošću života i preispitivanja vlastite savjesti, željeli su osigurati iskupljenje grijeha i vječni život. Najboljim načinom za to smatrali su zagovor i molitve svećenika i redovnika te izbor posljednjeg počivališta pod krovom nekog posvećenog mjesta. Oporučitelji su se osjećali znatno sigurnije ako bi naredili da se za njihove duše služe mise dugi niz godina. Vrlo se mnogo novca plaćalo za mise zadušnice. Iznos je, naravno, ovisio o imovinskom stanju oporučitelja, tako da se ponegdje može pročitati kako siromašniji oporučitelj ostavlja Maloj braći najviše do desetak perpera za određeni broj misa, dok su imućniji mogli ostaviti znatno više. Tako je Lena, kći pokojnog Grgura de Procula, franjevcima oporučila devedeset perpera za čak dvije tisuće misa.¹¹¹ Mihael de Crossio, sin Paskojev, naručio je tri tisuće misa zadušnica.¹¹² Marija, kći Sersija i žena Marina de Crosija, zatražila je da se nakon njene smrti pjeva tisuću misa za nju, za što su se trebali pobrinuti franjevci i izvršitelji oporuke.¹¹³ Dubrovčani su nastojali opskrbiti franjevce potrebnim stvarima, onoliko koliko su im mogućnosti dopuštale. Tako je, na primjer, Mihael de Gerduso odlučio darovati dubrovačku Malu braću svake godine s 3 perpera. Nakon njegove smrti tu su obvezu trebala preuzeti njegova djeca i nasljednici. Uz to su fratri od ta tri perpera za njegovu dušu svake godine trebali objedovati (*facere unum prandium*) »*in Cena Domini*«. ¹¹⁴ Redovnica Rada de Mangero u oporuci je ostavila Maloj braći svoju haljinu, antifonarij, psaltir, jednu veću i jednu manju škrinju te još neke druge stvari.¹¹⁵

Franjevački samostan i crkva bili su omiljena ukopna mjesta Dubrovčana. Dubrovčani se pritom uglavnom pridržavaju običaja kršćanskog svijeta, koji je za mjesta svoga posljednjeg počivališta birao najradije crkve i samostane.¹¹⁶ U oporukama se može pročitati kako

¹¹¹ *MHR IV*, str. 316. Mnogo sličnih primjera može se vidjeti i u: *MHR, IV*, str. 255–258, 260–261, 262–268, 270–272, 273–274, 276, 278–282, 286–287, 288–289, 290, 293, 295–296, 298–299, 300–305, 308–310, 312, 313–317, 319, 322–323, 326–328, 329–330.

¹¹² Od tog je iznosa fra Nikola Deudati iz reda Male braće bio zadužen za 600 misa, fra Blaž de Barbara za 200, fra Petar de Tudusio također za 200, fra Stjepan iz Ulcinja za 100 misa, sva Mala braća iz samostana u gradu morali su odslužiti ukupno dvjesto misa, a fratri s Dakse stotinu. Treba napomenuti da je ovaj oporučitelj slične zahtjeve postavio i dominikancima te redovnicima na Lokrumu. No bio je i vrlo darežljiv, tako da su brojni njegovi rođaci, kao i ostali dubrovački samostani, dobili najmanje perper ili dva (*MHR IV*, str. 281–282).

¹¹³ Marija je bila osobito daraželjiva prema Maloj braći. Fra Ivanu iz Bolonje ostavila je 5 perpera, fra Fabijanu, gvardijanu samostana, također 5 perpera. Samostanu Male braće oporučila je 10 perpera, a odredila je i da se kod Male braće pjeva 40 misa »*ad honorem angelorum*«. Svom rođaku fra Ivanu ostavila je također 10 perpera, a fra Gayslavu 2 perpera (*MHR IV*, str. 305).

¹¹⁴ *MHR IV*, str. 86.

¹¹⁵ *MHR IV*, str. 300. Ana, žena magistra Theodora, Maloj je braći ostavila »*unum cactale et racina una et tuthgella una*« (*MHR IV*, str. 331). Tripun Đorđić ostavio je franjevcu Čaninu iz Bolonje jednu tuniku (*MHR IV*, str. 287). Nikoleta, žena pokojnog Matije Desimira, oporučila je franjevcima 10 perpera za nabavu jednog kaleža (*MHR IV*, str. 314).

¹¹⁶ Toma Akvinski kaže da pokojnik pokopan u nekom svetištu stječe pomoć sveca kojemu je ono posvećeno, pod uvjetom da to ne smije biti učinjeno samo zbog vremenite taštine (JANEKOVIĆ-RÖMER, *Na razmeđu*, str. 11).

oporučitelji izričito naglašavaju da žele svoj grob kod franjevaca.¹¹⁷ U crkvi su grobovi prekrivali tlo čitave lađe, kao i u kapitulu sa sakristijom.¹¹⁸ Prvi spomen pokapanja u crkvi Male braće, one unutar zidina, potječe iz 1329. godine. Tada je Toma Pavla Tomina načinio oporuku na dvoru Stevana Dečanskog u Štimlju, u kojoj je izrazio želju da ga se nakon smrti pokopa u crkvi Male braće u Dubrovniku.¹¹⁹ Grobovi su u crkvi prekrivali tlo čitave lađe. U klausturu ih je samo u istočnom i južnom krilu bilo 124.¹²⁰ I pučani i plemići imali su jednako pravo sahranjivanja u crkvi i klausturu. Ipak, izdvajale su se vlastelinske obitelji Gondola i Gozze. Obitelj Gondola imala je vlastitu kapelicu u sakristiji franjevačke crkve, dok je obitelji Gozze pripadao umjetnički jako lijepo izrađen sarkofag u klausturu.¹²¹ I druge su vlastelinske obitelji rado imale svoje grobnice pod krovom franjevačkog samostana. Tako su, s jedne strane, njihovi članovi nalazili mogućnost stjecanja vlastitog priznanja i na duhovnoj razini, pošto su to već postigli na svjetovnoj – društvenoj i ekonomskoj.¹²² S druge strane, uz obiteljsku tradiciju vezan je kult mrtvih i kult predaka, pa su tako vlastite grobnice ili kapelice podupirale to sjećanje i osjećaj povezanosti roda, njegovih živih i mrtvih.¹²³ Čini se da su se Dubrovčani čak otimali za grobove u crkvi ili nekom od samostana. Događale su se i ekscesne situacije, pa je u Velikom vijeću 10. travnja 1434. donesena odredba o sahranjivanju (*Ordo pro sepulturis*).¹²⁴ Tom se odredbom zabranjivala neposredna i posredna kupovina grobova uz bilo koju crkvu i samostan, što znači i u franjevačkom, u gradu i predgrađima, ako za to ne postoji izričito dopuštenje Malog vijeća. Za prekršitelje su kazne bile dosta stroge, osobito za poglavare crkve i samostana. Oni su uvijek morali izvijestiti Malo vijeće o kupoprodaji ili prepravcima groba. Inače bi bili izgnani iz Dubrovnika i njegova distrikta na dvije godine. Oštre su se kazne trebale primjenjivati i protiv prekršitelja koji su samoinicijativno, bez znanja predstojnika samostana ili crkve, otvarali grobove.¹²⁵ Ovakva intervencija vlasti svjedočila je da su se očito često događale protuzakonite radnje u koje su bili umiješani građani, ali i redovnici, što potvrđuje da su samostani bili poželjna mjesta posljednjeg počivališta.

¹¹⁷ MHR IV, str. 257, 280, 296–297, 330.

¹¹⁸ I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 467.

¹¹⁹ VELNIĆ, *Samostan Male braće*, str. 112.

¹²⁰ I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 467.

¹²¹ JANEKOVIĆ-RÖMER, *Na razmeđi*, str. 12. Pretpostavlja se da je u sarkofagu bio sahranjen Marin Gučetić, više puta birani knez i vješt diplomat koji je umro oko 1370. (I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 476, 478).

¹²² I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna skulptura*, str. 493.

¹²³ JANEKOVIĆ-RÖMER, *Na razmeđi*, str. 12.

¹²⁴ »Ordo pro sepulturis«, *Liber viridis*, str. 218.

¹²⁵ »... nisuna persona de qualunque condizione se sia, tanto venditore quanto compratore olsi ne presummi vendere ne comprare sepultura alguna vecchia la qual sia ad alguna chiesa over monastero dela cita e borghi nostri de Ragusa senza expressa licentia del menor conseio... et al superiore d'essa tal ghiesia over monasterio il qual asentesse ala detta vendita over lavorero e non lo notificasse subito abiandone al menor conseio, de esser bannito per doy anni dela citade et destreto nostro de Ragusa. E per lo simele nisuna persona sia che ci vole olsi ne presumi aprire ni far aprire alguna sepultura per algun bisogno senza licentia e saputa del superiore il qual si ritrovara esser in tal monasterio over ghiesia dove si ritrovara esser quella sepultura, sotto pena a zaschun contrafazante di star quindexi giorni in prexon...« (*Liber viridis*, str. 218).

Na ispraćajima pokojnika također je često sudjelovao neki franjevac ili dominikanac. U katedrali bi održao propovijed, a pri povratku u dom ožalošćenih hvalio bi pokojnika i hrabrio žive.¹²⁶ U tim trenucima njegova je nazočnost ljudima pružala utjehu i nadu u vječni život.

OPSKRBA VINOM

Uz dušobrižništvo Mala su braća imala su i sasvim konkretnih svjetovnih problema i obveza. Trebalo je ponajprije osigurati hranu i piće. Pritom su se posebno dobro skrbili oko nabave vina, što je bilo poznato franjevačko obilježje. Glede uvoza vina dubrovački je zakon bio osobito strog. Vino je u srednjovjekovnom Dubrovniku, kao i u ostalim dalmatinskim komunama, imalo iznimno značenje, odmah nakon žita. Vlada je nastojala imati u svojoj nadležnosti njegovu proizvodnju, prodaju i potrošnju te je statutom svakom Dubrovčaninu bilo zabranjeno dovoziti vino izvan grada radi prodaje, darivanja ili držanja u vlastitoj kući, povrh količine koju su odredili knez i dubrovačka općina.¹²⁷ Zabrana uvoza vina bila je pooštrena sredinom 14. stoljeća. Svakome tko bi dovezao vino iz Stona ili Pelješca u grad i njegov distrikt oduzimao se njegov dio zemlje na spomenutim područjima.¹²⁸

U početku su od odredbe o zabrani uvoza vina bili izuzeti dominikanci i franjevci, koji su smjeli primiti milostinju u vinu od svakog koji bi došao u Dubrovnik. Osim toga, imali su dopuštenje uvoziti vino za svoje potrebe odakle god su htjeli.¹²⁹ Ipak, čini se da su i redovnici pretjerivali u opskrbi vinom te su 1358. godine i oni bili uključeni u zabranu i izgubili svoje povlastice.¹³⁰

Usprkos takvim odredbama redovnici su ipak uspijevali dobiti povlastice za uvoz dragocjenog pića. O tome svjedoči odluka Velikog vijeća iz 1361. godine po kojoj su i franjevci i dominikanci u grad mogli uvesti vino iz Stona i Pelješca, ali uz strogo određene uvjete. Naime, gvardijan Male braće i prior dominikanaca morali su pred knezom i Malim vijećem izjaviti da je to vino namijenjeno isključivo za njihovu samostansku uporabu. Nisu ga smjeli iskrcati u gradu prije nego što su justicijeri provjerili odgovara li ta količina vina onoj u pismenoj izjavi stonskog kneza, koju je on bio dužan poslati knezu i Malom vijeću.¹³¹ I odredba donesena u Malom vijeću 4. veljače 1382., koja dopušta franjevcima uvoz vina iz Stona za njihovu uporabu, pruža primjer povlaštenog položaja franjevaca.¹³² Čini

¹²⁶ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 65.

¹²⁷ *Dubrovački statut*, VI/XXXV.

¹²⁸ *Dubrovački statut*, VI/LXV.

¹²⁹ *Dubrovački statut*, VI/XXXV.

¹³⁰ »*Et si essent archiepiscopi, episcopi, clerici, abbates aut monaci contrafacientes huic ordini, quod nullus laicus labore possessiones eorum, vel vendat vinum, nec aliud servitium faciat*« (*Dubrovački statut*, VI/LXV).

¹³¹ »*Quod fratres minores et predicatoros possint aducere vinum de Stagno et Puncta pro eorum usu cum licentia*« (8. X. 1361.), *Liber viridis*, str. 11–12.

¹³² »*In Consilio Minori ball. VIII. Prima pars est de faciendo gratiam fratribus minoribus, quod possint facere conduci de Stagno Ragusium pro eorum usu quingua vini centum et octuaginta. Cpo*« (DINIĆ, *Odluke veća*, I, str. 206). Slično: DINIĆ, *Odluke veća*, I, str. 325 (4. III. 1383.).

se, međutim, da vlada nije bila oduševljena tim povlasticama i nastojala ih je ograničiti koliko je mogla. Iz teksta odredbe iz 1361. godine može se pretpostaviti da redovnici nisu uvijek uvezeno vino koristili samo za svoje potrebe, već su ga vjerojatno prodavali i drugima, što je bilo protuzakonito. Stoga je od 1424. godine samo Vijeće umoljenih moglo redovnicima odobriti uvoz.¹³³ Tako se u odluci Vijeća umoljenih iz 1433. naglašava da se Maloj braći s Dakse odobrava uvoz vina iz Stona i s Pelješca za njihove potrebe (*pro usu suo*).¹³⁴ Redovnici su znali biti upleteni i u krijumčarenje vinom, pa je vlada nastojala strogim kaznama tome stati na kraj.¹³⁵ Možda se i u takvom ponašanju redovnika donekle može nazrijeti njihova bliskost puku i pučkim običajima, što je također karakteristika franjevačkog reda.

SAMOSTANSKA LJEKARNA

Jedna od osnovnih značajki franjevačkog reda bila je njegova humanitarna i karitativna djelatnost. U tom se okviru može promatrati i nastanak samostanske ljekarne u dubrovačkom samostanu Male braće. Kao godina njezina utemeljenja najčešće se spominje 1317., dakle ista godina kada je započela izgradnja samostana unutar gradskih zidina.¹³⁶ Ljekarna je ponajprije trebala služiti potrebama bolesne braće, pošto je i redovničkim Pravilom bilo određeno da se braća moraju brinuti za svoje bolesnike (VI. glava Pravila sv. Franje).¹³⁷ Međutim, i jedan je drugi razlog utjecao na to da je ona postala javna ljekarna za potrebe građana. Naime, jedan od izvora izdržavanja Male braće bio je rad. Otvaranjem ljekarne širem pučanstvu franjevci su sebi mogli priskrbljivati potrebne prihode. Tako je osim humanitarnog značenja osnutak ljekarne imao i gospodarski karakter.¹³⁸

Vidimo da su se franjevci u srednjovjekovnom Dubrovniku brinuli za zdravlje građana, ali je i općina vodila računa o liječničkoj skrbi za njih. Prema ugovorima koje je vlada sklapala s liječnicima, oni su bili dužni liječiti redovnike, kao i ostalo dubrovačko svećenstvo.¹³⁹

¹³³ Ostalim je građanima po toj odredbi samo Veliko vijeće davalo pravo uvoza. »Ordines gabelle vini super vino« (14. VII.1424.), *Liber viridis*, str. 141–144.

¹³⁴ PAD, *Consilium Rogatorum*, sv. V., str. 205. Slično: PAD, *Consilium Rogatorum*, XXIII., str. 259'.

¹³⁵ »Ancora se algun religioso o religiosa, prete, frate o monacha di qualuncha condicion facesse contra il presenti ordeni, sia sottoposto alle supradette pene pecuniarie. E se per esso tale non fosse pagata la pena pecuniaria sia sbandito di Ragusa e suo contrado e distreto per uno anno contoinuo. El quale anno sia e se intenda non rompendo esso anno lo confine« (»Additiones et correctiones ordinum super contrabanno vini firmate ut infra, videlicet« 5. XI. 1426., *Liber viridis*, str. 157–160).

¹³⁶ Justin V. VELNIĆ, *Ljekarna Male braće, Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., str. 775.

¹³⁷ VELNIĆ, *Ljekarna*, str. 776.

¹³⁸ VELNIĆ, *Ljekarna*, str. 776–777.

¹³⁹ U ugovoru s liječnikom Petrom de Jaquintom iz Barija među one koje je on dužan liječiti navode se i Mala braća (DINIĆ, *Odluke veća*, I, 326. str. 13. V. 1383.).

*ULOGA FRANJEVACA U RAZVOJU ŠKOLSTVA SREDNJOVJEKOVNOG
DUBROVNIKA I NASTANAK SAMOSTANSKE KNJIŽNICE*

Dubrovačka se vlada tijekom 15. stoljeća jače zalagala oko preustroja školstva i oko pronalaženja zgrade u kojoj je trebala biti smještena viša škola.¹⁴⁰ Dolaskom sposobnog učitelja i humanista Filipa de Diversisa iz Lucce 1434. godine ostvarena je zamisao o pravom uređenju gramatičko-retoričkog učilišta. Određena je zgrada u čijim je klupama, prema svjedočenju samog de Diversisa, moglo sjesti 160 učenika.¹⁴¹

I franjevci su utjecali na razvoj školstva u Dubrovniku, premda se ne može reći da je njihova uloga bila od presudne važnosti. Nije postojala nekakva trajnija pučka škola, odnosno gramatičko-retoričko učilište koje bi bilo u nadležnosti Male braće.¹⁴² Pa ipak, Mala su braća okupljala djecu i podučavala ih. Po samostanu su postojale prostorije u kojima se poučavalo, no nedostaje više arhivskih podataka koji bi potvrđivali postojanje prave organizirane škole. Nije isključeno da su redovnici podučavali onu djecu koja su se kasnije namjeravala zarediti. Radilo se o nekoj vrsti privatne škole.¹⁴³ Neki autori navode da je od 1462. godine postojao neki oblik filozofsko-teološkog studija.¹⁴⁴ Podaci o tom studiju toga vremena dosta su rijetki, kao i o lektorima za koje se pretpostavlja da su predavali pojedini redovnicima.¹⁴⁵

Franjevcima je i svjetovna vlast pružala pomoć za kupnju knjiga i studiranje u inozemstvu. Pomoć je bila najčešće u novcu. Tako je 1392. godine fra Ivanu iz Padove dano 10 perpera za kupnju jedne Biblije, 1397. fra Grgur i fra Mihovil dobivaju novčani prilog za studij u inozemstvu, fra Mihovilu se 1407. pomaže oko troškova magisterija, a fra Pavlu je 1419. godine dano 100 perpera da završi studij.¹⁴⁶

Vezano uz obrazovanje, a u franjevačkom duhu, bilo je skupljanje knjiga, ponajviše Biblija i liturgijskih knjiga, te su se i u dubrovačkom samostanu nalazili različiti vrijedni rukopisi. Ovim prilikom potrebno je napomenuti da je u počecima franjevačkog redovništva bilo problema zbog posjedovanja knjiga, jer se to kosilo s prvotnom odredbom o potpunom siromaštvu. No to je onda predstavljalo prepreku u pripremi redovnika za njihovu misijsku zadaću, jer nisu mogli imati knjige iz kojih bi učili. Taj problem rješavan je na nekoliko generalnih kapitula reda i u nekoliko papinskih bula tijekom 13. stoljeća. Odlučeno je da knjige pripadaju provinciji koja ih je kupila ili kojoj je pripadala milostinja kojom

¹⁴⁰ Ivo PERIĆ, Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća, *Pedagoški rad*, 5–6, Zagreb, 1967., str. 219.

¹⁴¹ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 19.

¹⁴² Mijo BRLEK – Marijo ŠIKIĆ, Teološki studij u samostanu Male braće u Dubrovniku, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb, 1985., str. 186.

¹⁴³ BRLEK – ŠIKIĆ, *Teološki studij*, str. 186.

¹⁴⁴ BRLEK – ŠIKIĆ, *Teološki studij*, str. 188.

¹⁴⁵ BRLEK – ŠIKIĆ, *Teološki studij*, str. 188–189. Godine 1429. odobrena je novčana pomoć za studij u Firenci fra Andriji Dubrovčaninu, za kojeg se navodi da je bio lektor u redu i samostanu sv. Franje («... qui fuit in ordine et conventu sancti Francisci lector...»). Mijo BRLEK, *Knjižnica Male braće u Dubrovniku*, Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb, 1985., str. 592, 593.

¹⁴⁶ BRLEK, *Knjižnica*, str. 592.

su knjige kupljene. Braća su se mogla baviti prepisivanjem i služiti se potrebnim knjigama, ali je onima koji ih ne trebaju bilo zabranjeno držati knjige, a zabranjeno je bilo i posjedovanje duplikata kod pojedinaca.¹⁴⁷

Navedenim odredbama pronađen je kompromis između poštivanja siromaštva i posjedovanja knjiga. Zahvaljujući tome i dubrovački samostan Male braće odlikovao se bogatom knjižnicom i prepisivačkom djelatnošću. Među prepisivačima su se tijekom 14. i 15. stoljeća isticali fra Rafael Zadrani i fra Martin iz Verone.¹⁴⁸ U najvrjednije knjige samostana ubrajale su se knjige za molitvu u koru koje je bosanska kraljica Katarina Kotromanić poklonila Maloj braći u vrijeme svog boravka u Dubrovniku, bježeći pred Turcima. Knjige su, navodno, bile čudesne ljepote, s prekrasnim pozlaćenim minijaturama i uvezom, što je izazivalo divljenje kod onih koji su ih imali priliku vidjeti. Na žalost, te su knjige uništene u velikom požaru koji je harao gradom nakon potresa 1667. godine, doživjevši tako tužnu sudbinu brojnih dragocjenih knjiga koje su se u knjižnici čuvale.¹⁴⁹

ZNAMENITI DUBROVAČKI FRANJEVCI U OBZORJU HUMANIZMA

Brojni dubrovački franjevci odlikovali su se visokom obrazovanošću. To im je otvaralo vrata za dobre karijere u tadašnjim središtima kulture i umjetnosti. Neki su postigli uspjeh na papinskom dvoru, poput fra Marina de Restija, kojeg je papa Pio II. izabrao za svog kapelana.¹⁵⁰ Fra Petar iz vlastelinske obitelji Zamagna postigao je velik uspjeh imenovanjem za čuvara i upravitelja znamenite knjižnice kralja Matije Korvina. Može se pretpostaviti da pritom nije zaboravio ni svoj grad, te je vjerojatno i on obogatio fond franjevačke knjižnice.¹⁵¹

O uspjehu dubrovačkih franjevaca izvan domovine svjedoči slučaj fra Marina Bondenalijsa. Zaredio se tek nakon smrti supruge i dvoje djece, upisao na studij u Parizu, a nakon toga je doktorirao na Sorbonni. Nedugo potom papa Siksto IV. imenovao ga je svojim kapelanom.¹⁵²

U povijesti dubrovačke Male braće nezaobilazno je i ime fra Jurja Dragišića, znamenitoga renesansnog teologa. Rodom iz Bosne, taj je franjevac konventualac nekoliko puta boravio

¹⁴⁷ Nije bilo dopušteno niti da se milostinja koja je dana za nabavu knjiga upotrijebi u druge svrhe. LAWRENCE, *The Friars*, str. 39, 53. Usp. BRLEK, *Knjižnica Male braće*, str. 588–589.

¹⁴⁸ Fra Rafael je prepisao koralne knjige koje se upotrebljavaju pri svetkovinama za molitvu u koru, a fra Martin je izradio mrtvački oficij (BRLEK, *Knjižnica*, str. 591).

¹⁴⁹ FABIJANIĆ, *Storia*, II, str. 187; BRLEK, *Knjižnica*, str. 596. Osim franjevaca i svjetovna se vlast brinula za dragocjenu imovinu samostanske knjižnice. Godine 1440. zatražili su rektor i gradska vijeća od franjevačkog generala da se ispituju osobe za koje se sumnja da znaju gdje su nestale knjige iz sanduka u sakristiji samostana (BRLEK, *Knjižnica*, str. 594).

¹⁵⁰ Za papu Pija II. navodi se i to da je osobito volio Dubrovnik, te da je na svoj trošak dao podići tvrđavu Revelin za obranu grada s istoka (KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 19; VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 30).

¹⁵¹ BRLEK, *Knjižnica*, str. 594. Fabijanić navodi da je fra Petra kralj nagradio nekom biskupijom u Ugarskoj, koju on ne može točno identificirati, a prenosi i mišljenje S. Dolcija da je fra Petar bio imenovan stonskim biskupom. U svakom slučaju, smrt je spriječila fra Petra da preuzme biskupiju (FABIJANIĆ, *Storia*, II., str. 193).

¹⁵² FABIJANIĆ, *Storia*, II., str. 192–193; PANTIĆ, *Književnost Dubrovnika i franjevci*, str. 297.

u dubrovačkom samostanu, gdje je napisao i neka svoja djela. Uz njegov prvi boravak u gradu 1481. godine vezana je i jedna pripovijest o relikviji ruke sv. Ivana Krstitelja, koju je on nosio iz Svete zemlje u Firencu. Na putu se razbolio i bio je prisiljen ostati u Dubrovniku. Čini se da je bolest bila teže prirode i fra Juraj je bio uvjeren da su mu odbrojani dani na ovome svijetu. Povjerio je Dubrovčanima relikviju na čuvanje, oko čega je kasnije nastao spor. Po fra Jurja smrt ipak nije došla te je htio nastaviti put prema Firenci. Međutim, Dubrovčani se nisu htjeli odreći dragocjene relikvije, tumačeći da im ju je fra Juraj obećao. On je tvrdio suprotno i izbio je međudržavni spor između Firence, kojoj je relikvija bila namijenjena, i Dubrovnika. Relikvija je, navodno, ipak ostala u Dubrovniku, jer je fra Juraj na kraju popustio.¹⁵³ Opisujući Dubrovnik, fra Juraj je zapisao da je grad »vrlo miran« (»urbs quietissima«). Nakon prevrata u Firenci ponovno se sklonio u Dubrovnik 1496. godine. Bio je tada izabran za korizmenog propovjednika u crkvi Male braće i u katedrali. To je bila velika čast jer su se za korizmu, vrijeme obraćenja i obnove kršćanskog života, birali samo najbolji propovjednici. Bio je običaj da Vijeće umoljenih stranog redovnika koji bi došao u grad, osobito ako je bio na glasu, daruje nekim poklonom u hrani, te je i fra Juraj bio srdačno dočekan i počašćen.¹⁵⁴ Po povratku u Italiju postigao je velik uspjeh svojim teološkim i filozofskim djelima, sudjelujući u najuglednijim humanističkim krugovima.¹⁵⁵

ZAKLJUČAK

U razvoju dubrovačkoga srednjovjekovnog društva Mala su braća ostavila dubok trag, bilo da je riječ o religiji, urbanizaciji, umjetnosti, kulturi i skrbi za sve potrebite ljude. U tekstu su naznačene neke osnovne odrednice njihova djelovanja, s tim da pojedini problemi koji su dotaknuti zaslužuju zasebne studije. Obilje izvorne građe, i objavljene, a još više one koja se čuva u dubrovačkom arhivu, pruža mogućnost postavljanja brojnih pitanja vezanih uz franjevačku povijest u dubrovačkom kontekstu. No i na temelju onoga što je korišteno u pripremi ovog teksta može se zaključiti da su nazočnost i djelovanje Male braće u Dubrovniku u mnogo čemu odredili karakter toga društva.

U vremenu socijalnih i gospodarskih promjena, ali i crkvenih previranja, pojava franjevača značila je novu komponentu u povijesnom razvoju zapadnokršćanske civilizacije. Imajući na umu da je 12. stoljeće razdoblje porasta gradova i sve snažnijeg zamaha trgovine, postaje jasno da se to moralo odraziti i na duhovnu i intelektualnu sferu ljudskog života. Stoga zamisli dvojice utemeljitelja redova, koje će kasnije nazvati skupnim imenom prosjačkim redovima, neizbježno nalaze plodno tlo. Odricanje od bilo kakvog posjedovanja nije bila novina koju su prvi smislili sv. Franjo ili sv. Dominik. No oni su, odnosno njihovi

¹⁵³ KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 25–26; PANTIĆ, *Književnost Dubrovnika i franjevci*, str. 298.

¹⁵⁴ DE DIVERSIS, *Opis Dubrovnika*, str. 46; PANTIĆ, *Književnost Dubrovnika i franjevci*, str. 299. Vlada je čak znala povjeriti svom poslaniku u Rimu da za adventsko i korizmeno vrijeme pronađe svećenika koji je slovio kao posebno dobar (VOJNOVIĆ, *Crkva i država*, str. 40).

¹⁵⁵ Za vrijeme boravka u Firenci i Urbinu ugledna plemićka obitelj Salviati dopuštala je Jurju Dragišiću da se koristi njihovim grbovima. KUZMIĆ, *Cenni storici*, str. 28.

redovi, uspjeli oživotvoriti ideje o siromaštvu, evangelizaciji i ljubavi prema ljudima. Poučavanjem, odnosno propovijedanjem nudili su nove oblike vjerskog života. Obraćali su se *pojedincu*, ukazujući da kršćanski život nije ničiji monopol, već ga mogu i trebaju ostvariti svi ljudi.¹⁵⁶ Takvim odnosom prema čovjeku Mala su braća vrlo brzo našla značajno mjesto u srednjovjekovnom društvu, osobito unutar gradske zajednice.

Mala su braća također sudjelovala u oblikovanju dubrovačkog prostora, smještajući se pored gradskih vrata i postajući tako, na simboličan način, čuvarom kršćanstva uz dubrovačke bedeme. Njihov je samostan jedan od najljepših primjera romaničkog i, kasnije, gotičkoga graditeljstva ne samo u Dubrovniku. To svjedoči o visokim umjetničkim dosezima kojima su braća težila, ne samo prilikom gradnje samostana i klaustara, kao njegova najljepšeg dijela, već i u drugim slučajevima.

Od samog dolaska franjevci su postali bitan politički čimbenik na koji se Dubrovnik mogao osloniti, što je potvrđivalo i njihovo sudjelovanje u diplomatskim aktivnostima grada. Usprkos različitim gledištima oko toga koliko se svjetovna vlast smije uplitati u nadležnost crkvene, Mala su braća najčešće imala podršku vlasti. To se osobito pokazalo u vrijeme njihove borbe za samostalnu provinciju tijekom 15. stoljeća. Pritom treba spomenuti da je stvaranje te provincije vlada podupirala i iz političkih i strateških razloga. Bilo kako bilo, Maloj je braći potpora države najvećim dijelom pomogla (ako se izuzme epizoda isključivanja iz reda zbog zatražene pomoći svjetovne vlasti) te je nakon gotovo stogodišnjih nastojanja konačno 1517. utemeljena provincija sv. Franje.

Naravno, bilo bi pogrešno i nedopustivo idealizirati sliku o Maloj braći. Unutar reda bilo je i nesuglasica, što je možda najvidljivije kulminiralo sukobom opservanata i konventualaca koji je svjetovna vlast iskoristila u političke svrhe. I u odnosu reda prema svjetovnoj vlasti, posebno oko uređenja imovinskih odnosa, izbijale su nesuglasice. Velik utjecaj koji je svjetovna vlast imala u samostanskim poslovima često je izazivao razmirice. Redovnici su se pokatkad našli i s druge strane zakona. Takvi slučajevi su se, na primjer, događali prigodom uvoza vina, za čije su krijumčarenje redovnici bili optuživani. Nije se baš uvijek poštivala ni redovnička disciplina, što je izazivalo nezadovoljstvo vlasti, a pokatkad i njenu otvorenu intervenciju. No ipak mislim da se može zaključiti kako su Mala braća, usprkos povremenim problemima, bila jedan od dubokih biljega dubrovačke srednjovjekovne povijesti u kojoj zaslužuju važno mjesto.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE FRANCISCAN ORDER IN MEDIEVAL DUBROVNIK

The arrival of Franciscans in Dubrovnik is connected with many various legends, such as that St. Francis himself came to the city in 1212, 1219 or 1223. On the other hand, in the documents of the period one can find the first trace of Franciscans in Dubrovnik only in 1235. Even from the time of

¹⁵⁶ LAWRENCE, *The Friars*, str. 225.

their arrival fratres minores had an important role in Dubrovnik, especially regarding the development of the society. The first location of their monastery was out of the city walls – in the place called Jamine they built monastery of St. Thomas, about which we do not know much today. In 1317, because of the war with the Serbian king Uroš, the city government decided that this monastery had to be demolished, and in the same year, Franciscans were given the new land for their monastery nearby the city gates of Pile. On this place Franciscans founded the new monastery with a beautiful gothic cloister – work of Mihoje from Bar. Beside this, Franciscans in Dubrovnik also played a considerable political role and Dubrovnik government often used them in different occasions of pastoral work. By the same token, one can find a great number of diplomatic missions in which Franciscans represented the Republic of Dubrovnik. Similarly, the government supported Franciscans in their idea of forming a separate Franciscan province. This struggle lasted throughout the entire fifteenth century and finally ended in 1517, when the Dubrovnik province of St. Francis was founded. On the other hand, all the misunderstandings between Franciscans and the civic government of Dubrovnik were mostly about land property because Dubrovnik government often tried to have some influence to the life of the monastery and friars. However, at the end one can state that Franciscans were an important part of medieval Dubrovnik because of their pastoral and diplomatic work, as well as because of their contribution to the urbanisation and culture life of the city.